

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Zdravotně sociální fakulta

Genderové aspekty v sociální práci s Romkami

diplomová práce

Autor práce: Bc. Jana Růžičková
Studijní program: Rehabilitace
Studijní obor: Rehabilitační a psychosociální péče o postižené děti, dospělé a seniory
Vedoucí práce: Mgr. Alena Kajanová, Ph.D.

Datum odevzdání práce: 20. 05. 2013

Abstrakt

Diplomová práce **Genderové aspekty v sociální práci s Romkami** je jedním z témat, jež není v české společnosti dostatečně řešeno. Genderu jako takovému není v sociální práci věnována dostatečná pozornost a na jeho významu v sociální práci upozorňují spíše zahraniční zdroje. Česká sociální práce je pouze minimálně dotčena feministickými perspektivami. Muži a ženy se navzájem odlišují, a proto i přístup v sociální práci by měl být ke každému pohlaví specifický.

V odborném, ale i veřejném diskurzu se o romské minoritě hovoří jako o celku, avšak se většinou nereflektují genderová specifika. Právě romské ženy jsou nejčastějšími klientkami v sociální práci, jelikož se velmi často potýkají s mnoha aspekty, které ovlivňují kvalitu jejich života.

Romské ženy si v současnosti všimají značných nerovností mezi jimi samotnými a muži. Především pociťují tuto rozdílnost v oblasti práva a povinností, které souvisejí v první řadě s rodinným, ale tak i společenským postavením v jejich životě. Je tedy jisté, že mnoho romských žen je diskriminováno na všech úrovních života, proto je pochopitelné, že v současné době postupně pronikají emancipační snahy i do romské komunity.

V případě romských žen je zapotřebí si uvědomit, že jsou vystaveny diskriminaci hned dvakrát. Tedy diskriminaci z hlediska příslušnic romské menšiny a diskriminaci z hlediska genderu. Pokud mluvíme o genderu, není v sociální práci reflektován. Proto téma považují za aktuální. Stále častěji se hovoří o snaze inkludovat romskou minoritu a prosazování genderové rovnosti.

V teoretické části se věnuji obecně genderu a genderu v sociální práci s romskou komunitou. Dále pak vymezuji postavení romské ženy v rodině a ve společnosti.

Pro kvalitativní výzkum jsem zvolila techniku narativního interview, jež slouží k získání informací o kolektivně-historických biografických souvislostech zkoumané události, a to prostřednictvím samovolného vyprávění informanta/ky, které je jen opatrně vedeno výzkumníkem. Kvalitní data získané interview jsem rozpracovala pomocí kódování.

Základní výzkumný soubor představovaly dvě ženy sebeidentifikující se jako Romky s různým socioekonomickým statutem. Doplnkový soubor tvořil sociální pracovník a sociální pracovnice pracující s romskou minoritou.

Cílem diplomové práce bylo analyzovat genderové charakteristiky v sociální práci s romskou ženou.

Z výsledků výzkumu vyplynulo, že v postavení romské ženy v rodině, dochází postupně k jistým pozitivním změnám. Začíná se stávat bytostí, která není tak podřadná a druhotná jako romský muž. Přísná pravidla pro život v romské rodině se postupně zmírňují. Více se podílejí na rozhodování v rámci rodiny a rozhodují o svých právech. Nicméně jedním z genderovým aspektů zůstává stále z větší části skutečnost, že romské ženy se i nadále dlouhodobě potýkají s nízkou úrovní vzdělání a kvalifikace. To se odráží při žádání o zaměstnání. Časté neúspěchy způsobené především z odmítání ze strany zaměstnavatelů kvůli předsudkům a dlouhodobá nezaměstnanost pak vedou ke ztrátě motivace, případně pracovních návyků.

Romské ženy pociťují vůči svému romství negativní a opovrhující chování, ať už například při hledání zaměstnání nebo ze strany státních institucí, např. při žádání o sociální dávky.

V případě sociální práce je k romským klientkám přístupováno ze strany sociálních pracovníků/ic pouze z hlediska příslušnic národnostní menšiny. Avšak je opomíjen přístup z hlediska genderu.

Můžeme tedy nechat otevřenou otázku, zda si pracovníci či pracovnice v pomáhajících profesích uvědomují fakt, že by měl být přístup sociální práce uzpůsoben dvojnásobné diskriminaci, které jsou právě romské ženy v české společnosti vystavovány. Tedy pracovat s nimi nejen na základě jako příslušnic romské menšiny, nýbrž i z hlediska genderu.

Přínosem této práce je přispět k pochopení celkové situace romských žen a překážek, které brání jejich emancipaci. Výsledky získané výzkumem by rovněž mohly přispět k pochopení sociální práce s romskou ženou a případně romskou minoritou obecně. V neposlední řadě mohou sloužit pro evaluaci přístupu sociální práce s romskými ženami.

Klíčová slova:

gender, genderové aspekty, Romská žena, sociální práce

Abstract

The thesis Gender aspects in social work with Gypsy women is a topic that is not enough explored in Czech society. There is not too much attention in a social work which would be devoted to gender topic, rather foreign sources deals with this issue. Men and women are different from each other, and therefore an access of social work should be specific to each gender.

In both the professional and public discourse is referred about the Gypsy minority altogether, but mostly the gender specifics are not reflected. Just Gypsy women are the most frequent clients of social work, because they face very often to many issues that affect their life quality.

Gypsy women currently pay attention to inequality between themselves and men. Above all they feel this difference in the rights and obligations related primarily to the family, but also as social status in their lives. It is obvious many Gypsy women are discriminated in all levels of life, so it is understandable that in these days the emancipatory efforts fluently goes into the Gypsy community.

In the case of Gypsy women is necessary to realize that they are actually discriminated twice. The first discrimination is in term of members of the Gypsy minority, the other in term of gender. The gender is not reflected in social work. Therefore, I consider this topic being current. What is discussed a lot this is an inclusion of the Gypsy minority and the gender equality.

The theoretical part deals with general gender and gender in social work with the Gypsy community. Furthermore, it defines the position of Gypsy women in the family and in the society.

For qualitative research, I chose a narrative interview technique, which is used to obtain information about collective biographical

and historical context of the investigated event, through spontaneous narrative of informant, which is only cautiously led by researcher. Quality data collected interview were elaborated by using coding.

There were two Gypsy women with different socio-economic status as a basic research group. Additional file was formed by a social worker and a social worker working with the Gypsy minority.

The aim of this thesis was to analyze the gender dimension in social work with Roma woman.

The research showed that the situation of Gypsy women in the family positively changes. It starts becoming a creature that is not as inferior and secondarily as a Gypsy man. Strict rules for life in the Roma family ease gradually. Women are more involved in decision-making within the family and they can decide about their rights. However, one aspect of gender remains largely the fact that Gypsy women still struggle with low levels of education and skills. This is especially reflected when these women ask for a job. Frequent failures are primarily caused by the refusal by employers because of prejudice and long-term unemployment which cause loss of motivation or work habits.

Gypsy women feel negative and contemptuous behavior towards their ethnicity, whether in a job search or by state institutions, such as when they apply for social benefits.

Social work approaches to Gypsy clients only in terms of ethnic minorities. However, the approach in terms of gender is neglected.

Therefore we leave an open question if workers in the helping professions realize the fact that access of social work should be adapted to the double discrimination that are Gypsy women currently in exhibited in the Czech society. It means to work with them

not only as with members of the Gypsy minority, but also in terms of gender.

The contribution of this work is to contribute to the understanding of the overall situation of Gypsy women and to the obstacles which avoid their emancipation. Results could contribute to the understanding of social work with Gypsy women and Gypsy minority in general. It can be additionally used for the evaluation of an approach of social work with Gypsy women.

Keywords:

gender, gender aspects, Roma woman, social work

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejich internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích dne 20. 05. 2013

.....

Bc. Jana Růžičková

Poděkování

Touto cestou chci poděkovat především vedoucí diplomové práce Mgr. Aleně Kajanové, Ph.D. za odborné připomínky, cenné rady, velmi vstřícný přístup a přínosné konzultace. Další poděkování patří sociálním pracovníkům ze SaSM – DDM ČB a romským ženám, kteří se trpělivě podíleli na empirickém šetření.

Obsah

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK	11
ÚVOD	12
1 SOUČASNÝ STAV	14
1.1 GENDER.....	14
1.1.1 Gender a diskriminace	16
1.2 GENDER V SOCIÁLNÍ PRÁCI.....	17
1.2.1 Gender a sociální práce s romskou komunitou	20
1.2.1.1 Genderové pilíře sociální práce s romskými klienty a klientkami:	25
1.3 ROMSKÁ ŽENA	26
1.3.1 Specifika romského etnika.....	26
1.3.2 Postavení romské ženy	28
2 CÍL PRÁCE A VÝZKUMNÉ OTÁZKY	37
2.1 CÍL PRÁCE	37
2.2 VÝZKUMNÉ OTÁZKY	37
3 METODIKA.....	38
3.1 STRATEGIE VÝZKUMU	38
3.2 CHARAKTERISTIKA VÝZKUMNÉHO SOUBORU	41
3.3 REALIZACE VÝZKUMU	41
4 VÝSLEDKY A JEJICH INTERPRETACE.....	42
4.1 ZPŮSOB ZPRACOVÁNÍ INTERVIEW.....	42
4.2 VÝSLEDKY	43
4.2.1 Výsledky otevřeného kódování	43
4.2.1.1 Zaměstnanost.....	44
4.2.1.2 Vzdělání	47
4.2.1.3 Postavení romské ženy v rodině	49
4.2.1.4 Zadlužení, sociální dávky a sociální práce.....	54
4.2.1.5 Emancipace	58
4.2.2 Výsledky axiálního kódování.....	60
4.2.3 Výsledky selektivního kódování.....	63
5 DISKUZE	66
6 ZÁVĚR	77
7 SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	79

Seznam použitých zkratk

SaSM – DDM ČB: Salesiánské středisko mládeže – dům dětí a mládeže České Budějovice

Úvod

K romské menšině se v sociální práci přistupuje především na základě etnicity, tedy jako k „Romům“, kteří mají své specifické zvyky, normy a hodnoty, genderový aspekt není reflektován.

Sociální práce v České republice odmítá představu ženské, tak i mužské přirozenosti, které by měly za následek specificky ženské a mužské modely praxe sociální práce. Práci, která se zaměřuje na popis genderových aspektů v sociální práci s Romkami, jsem se zabývala, protože na významu gender v sociální práci upozorňují spíše zahraniční zdroje, v níž je problematika genderu historicky spjata s feministickou teorií, která upozornila na problém nerovnosti mezi muži a ženami, přičemž různé feministické ideové směry vycházejí z odlišných teoretických východisek, což se promítá i do odlišných principů v praxi sociálních pracovníků a pracovníků, podle toho ze kterého myšlenkového směru vycházejí.

Existuje celá řada organizací pracujících téměř výhradně se ženami (např. s oběťmi domácího násilí). I přesto, že tyto organizace působí na odborné profesionální úrovni, otevřeně nedeklarují svá teoretická východiska. Praxe v organizacích, které se nezaměřují přímo na ženy, je zatím spíše plná stereotypních očekávání a postupů ze strany sociálních pracovníků a pracovníků. Více či méně zřetelné znevýhodňování žen, ale i mužů, ukazuje potřebu feministické analýzy a rozvoje nových teorií i v rámci české sociální práce. Avšak schopnost navázat na to, co je užitečné, a poučit se z chyb, které byly odhaleny, může cestu k rovnosti žen a mužů usnadnit.

Dalším důvodem, proč jsem se na danou tematiku zaměřila je, že česká sociální práce je pouze minimálně dotčena feministickými perspektivami. Muži a ženy se navzájem odlišují, a proto i přístup v sociální práci by měl být ke každému pohlaví specifický. I v současné moderní společnosti jsou to stále ženy, které vnímají diskriminaci z různorodých pohledů.

Romky jsou v sociální práci nejčastějšími klientkami. Romské ženy patří například ke skupinám, které nejvíce ohrožuje nezaměstnanost. Mají také menší vzdělání,

v brzkém věku začínají pečovat nejprve o sourozence, poté o vlastní rodinu a děti, proto bývají obvykle tak často marginalizované, exkludované a kumulují se u nich různé sociální problémy. Iniciativy romských žen (vznik roku 1999) se snaží podpořit hnutí romských žen, avšak prozatím nedošlo k emancipaci. Přílišná a rychlá emancipace romských žen beze změn a začlenění romské menšiny do společnosti, by mohla mít spíše negativní následky. Pokud se totiž "vytrhne" romská žena z kulturního kontextu, její rodina ji ztratí.

Má práce má být příspěvkem k diskusi o genderově korektní sociální práci, rovněž tak k rozšíření literárního materiálu.

Teoretická část mé práce je zaměřena na popis genderových aspektů v sociální práci s romskými ženami, jež má vést zároveň k jejich porozumění. Praktická část vychází z poznatků a údajů mého kvalitativního výzkumu.

Cílem diplomové práce je porozumět genderovým charakteristikám v sociální práci s romskou minoritou.

Předpokládám, že tato publikace nebude sloužit výhradně např. studentským potřebám, kteří se o podobnou problematiku zajímají, ale najde si široký okruh čtenářů a čtenářek různých oborů.

1 Současný stav

1.1 Gender

Termín gender lze z anglického jazyka přeložit jako rod (Fronek, 2006, str. 636). Jedná se o označení hierarchických rozdílů mezi muži a ženami a zároveň upozorňuje na rozdílné umístění žen a mužů na trhu práce (tj. generová segregace) (Křížková, Sloboda, 2009). Gender je pojmem, který odkazuje v souvislosti s biologickými rozdíly na sociální rozdíly mezi muži a ženami, které jsou nejen kulturně, ale i sociálně podmíněné, konstruované. Tzn., že se mohou v čase měnit a různí se jak v rámci jedné kultury, tak interkulturně. Závaznost těchto rozdílů, které jsou předmětem socializace, tedy není přirozeným, neměnným stavem, ale dočasným stupněm vývoje sociálních vztahů mezi muži a ženami (Kahoun a kol., 2003).

Každé z těchto pohlaví má předpokládané role na základě jejího genderu. Ačkoli každý hraje podle situace roli nezávisle na genderu, je tu předpoklad, že existují mužské genderové role a ženské genderové role. Proto se od mužů a žen očekává jiné chování a jednání v každé situaci (Braun a kol., 2009).

Řada studií naznačuje tomu, že existuje minimálně několik odlišných složek laického pojetí maskulinity a femininity. Laická veřejnost vnímá fyzický vzhled a znaky (např. svalnatý, má hluboký hlas, apod.), vlastnosti jiné než instrumentální a expresivní (např. jemná a křehká, macho, drsňák), biologické charakteristiky (např. rodí děti, má určitou hladinu hormonů), sexualitu (např. není gay, je mužný, svůdný) a sociální role (chová se tak, jak to společnost od mužů a žen očekává). Laické pojetí maskulinity a femininity má více aspektů. Např. skupina vysokoškoláků a jejich rodičů vymezuje maskulinitu a femininitu na základě zájmů (např. femininní ženy se zajímají o rodinné záležitosti, hudbu a umění, zatímco maskulinní muži se zajímají o sport, práci a auta). Dále hledí na osobnostní znaky a fyzický vzhled. Také např. je-li maskulinita připisována ženám, má negativnější náboj, stejně jako femininita, pokud je připisována

mužům. Lidé například chápou maskulinní ženy jako agresivní, holdující alkoholu, ošklivé, tlusté a nestarostlivé a naopak femininní muži jsou vnímáni jako hubení, nejistí, plaší, choulostiví a slabošší (Lippa, 2009).

Z výše zmíněno je jasné, že se muži a ženy navzájem odlišují. Tyto odlišnosti jsou zjišťovány z hlediska psychologie, biologie, antropologie či jiných věd o člověku (Downs, 2010). Značně zajímavé je hledání odezvy na otázky, proč existují rozdíly mezi pohlavími. Je možno vzájemné odlišnosti mezi muži a ženami redukovat pouze na rozdíly spojené s pohlavím ve smyslu biologické danosti, která se v průběhu života jedince nemění? Nebo jsou rozdíly mezi muži a ženami podmíněné tím, jak si tito jedinci v procesu socializace osvojují mužské a ženské role? Lze si tedy klást otázky o tom, zda rozdíly mezi pohlavími mají či nemají nějaký vliv na sociální postavení žen a mužů, jakou roli hrají v jejich vzdělávání, ve volbě profese nebo budování kariéry, tzn. jaký je jejich význam ve veřejném a osobním životě jejich nositelů. V průběhu života ženy a muže si tedy obě pohlaví v procesu socializace osvojují různé role, mužské a ženské. V tomto kontextu vstupují do zkoumání rozdílů mezi muži a ženami pojmy gender (viz. výše), genderová identita¹ či genderové role² (Oakleyová, 2000).

Rozdíly mezi muži a ženami nás provázejí už od samého počátku lidské existence (Oakleyová, 2000). Během vývoje dějin si všímáme především nerovného podřízeného postavení žen v patriarchátech³ po celá tisíciletí (vládnoucí muži

---

¹ Jedná se o úroveň ztotožnění se s mužskou či ženskou existencí. Genderová identita neboli psychická identifikace sebe samého, naopak nemůže být přisouzena nikým zvenčí. Jedná se o naše vlastní hluboké přesvědčení, hluboce pocíťované vědomí příslušnosti k jednomu nebo druhému genderu. Toto vědomí je pevně zakotveno již mezi druhým a třetím rokem života (Valdrová, 2006).

² Ačkoli každý hraje podle situace roli nezávisle na genderu, je zde předpoklad, že existují konkrétní mužské genderové role a ženské genderové role. Proto se od mužů i žen očekává jiné chování a jednání v každé situaci. (Karsten, 2006).

³ Dříve byl tento pojem chápán jako vláda muže nad ženou a podřízenými muži. Šlo tedy o moc. Pod dnešním označením patriarchát se dnes většinou míní dominance mužů nad ženami, jenž proniká našim jednáním a myšlením (Kalnická, 2009).

vymezovali práva a povinnosti žen) (Valdřová, 2006). Více o postavení žen ve společnosti se budeme průběžně dozvídat v následujících kapitolách.

1.1.1 Gender a diskriminace

Pojem gender se postupně dostal do popředí ve chvíli, kdy začali na síle nabývat feministická hnutí (19. století). Nejprve v oblasti filozofie a politického tlaku, později i v právu se začalo usilovat o rovnost mezi muži a ženami. Termín gender má smysl z hlediska zakotvení rovnosti mezi muži a ženami a zákazu diskriminace na základě pohlaví. Rozlišování na základě biologické charakteristiky jedince je totiž ve většině případů právem akceptováno. Na základě pohlaví je však potřeba označit za diskriminaci znevýhodnění muže či ženy a to z důvodu, že od společnosti něco očekává (např. žena bude výhradně pečovatelkou o děti a bude o ně pečovat i v případě, když dítě onemocní). V souvislosti s těmito očekáváními se předpokládá určité chování, které muže značně ovlivnit např. rozhodování zaměstnavatele, kterého z uchazečů přijmout na volné pracovní místo. Zaměstnavatel se chová diskriminačně tehdy, že tato očekávání převáží nad posouzením odborných schopností a dovedností kandidátů v konkurzu o pracovní místo. Tato diskriminace je na základě genderu, nikoli pohlaví v úzkém, biologickém slova smyslu (Koldinská, 2010).

1.2 Gender v sociální práci

Vzájemná pomoc a solidarita doprovází lidskou společnost od jejich samotného začátku (Dočkal, 2008), avšak termín sociální práce nebyl až dosud v žádné zákonné normě ČR definován. Dnes již lze tento pojem vymežit mnoha způsoby. Jedná se o společenskovední disciplínu i oblast praktické činnosti, jejichž účelem je odhalování, vysvětlování, zmírňování, a také řešení sociálních problémů (např. delikvence, chudoba, nezaměstnanost, apod.) (Matoušek, 2003, s. 213). Sociální práce se snaží o prosazování sociální spravedlnosti, zlepšování kvality života a rozvíjení plného potenciálu každého jednotlivce, skupin a společenství (Netting, 2012). Účelem je zlepšit případně obnovit jejich schopnosti sociálního fungování a na tvorbu společenských podmínek, jež jsou příznivé pro tento cíl (Navrátil, 2001). Respektive cílem sociální práce je podpořit sociální fungování klienta/klientky, případně skupiny a dále pak naplnění jeho sociální role. Je tedy zřejmé, že sociální práce vychází z principů společenské solidarity a ideálů naplňování individuálního lidského potenciálu (Dočkal, 2008).

Pro sociální pracovníky bylo v každém případě charakteristické, že lidem pomáhali zdolávat životní těžkosti posilováním jejich způsobilosti zvládat požadavky sociálního prostředí. Dělali to a dělají v principu třemi způsoby. Buď se snaží klientům/klientkám pomoci, aby se sami dokázali přizpůsobit očekávání okolí, nebo se snaží zmínit sociální prostředí tak, aby se v něm klienti/klientky mohli lépe zorientovat a prosadit, nebo kladou důraz na obojí současně (Musil, 2002).

V sociální práci se stejně jako v ostatních odvětvích lidského života významně projevují důsledky genderového kontraktu. Na úrovni sociální politiky se jedná o eliminaci ženských nebo mužských životních zkušeností, v souvislosti každodenní sociální práce o genderové stereotypy a jemný mocenský nátlak na strategie řešení životních situací ze strany žen a mužů (Janebová, 2006).

Genderu jako takovému není v sociální práci věnována dostatečná pozornost. I když lze v sociální práci najít mnohá genderově podmíněná specifika, příkladem by mohla být genderová nevyváženost v zastoupení mužů a žen na pozicích sociálních

pracovnic a pracovníků nebo některé genderově diferencované sociální problémy, nejsou dostatečně reflektovány (Janebová, 2008).

Jak již bylo řečeno v úvodu, na významu gender v sociální práci upozorňují zejména zahraniční zdroje (Janebová, 2006). Teprve až v roce 1988 vydalo za určité spolupráce Sociologické nakladatelství antologii angloamerického feministického myšlení sedmdesátých let dvacátého století, *Dívčí válka s ideologií*, reagovalo se na poptávku z řad zájemců o genderová studia o specializované texty, avšak v českém jazyce. Do té doby bylo to české čtenářstvo odkázáno povětšinou výlučně na cizojazyčné texty a hrstku původních českých a slovenských prací (Oates-Indruchová, 2007).

Autorka Janebová (2008) mluví o české sociální práci jako o pohybující se v určitém genderovém vakuu. Uvádí, že domácí odborný diskurs představuje sociální práci i sociální pracovníky jako genderově neutrální (Janebová, 2008). V zahraniční literatuře je problematika genderu historicky spjata s feministickou teorií. Ta upozornila na problém nerovnosti mezi muži a ženami, přičemž různé feministické ideové směry vycházejí z odlišných teoretických východisek, což se prolíná i do odlišných principů v praxi sociálních pracovnic a pracovníků podle toho, z kterého myšlenkového směru vycházejí (Janebová, 2006).

Genderové přístupy sociálních pracovnic a pracovníků jsou do značné míry ovlivněny i kulturními vzorci převládajícími v určité lokalitě. Genderová identita je tvořena na základě místní příslušnosti jejího nositele a nositelky, přičemž sociální pracovníci a pracovnice mají tendenci konstruovat si své klienty a klienty z hlediska genderu podle představ a názorů místních mužů a žen (Scourfield, 2006).

Zásadní a zároveň stěžejní rolí sociálních pracovníků/pracovnic není ani filantropie, ani distribuce dávek, nýbrž „přemýšlení“. Sociální pracovníci by měli předně reflektovat postupy své práce a situace klientů, a to vždy s ohledem na jejich jedinečnost a neopakovatelnost. Pouze tyto postupy a s nimi spojené schopnosti umožňují uvážlivé rozhodování (Janebová, Musil, 2007).

V sociální práci je cestou podpory sociálního fungování klienta/klientky pochopení a porozumění jeho životní situaci (Navrátil, 2003). Zároveň je nutné uvědomit si, že existují jednotliví muži a ženy a tuto genderovou skutečnost vnímat i v sociální práci (Jandourek, 2008).

Česká sociální práce je jen minimálně dotčena feministickými perspektivami. Na základě příslušnosti k tenderu, jsou to ve větší míře právě ženy, které pocítují určité znevýhodnění: př. horší vyhlídky najít si vhodnou práci po ukončení mateřské dovolené a osamělé matky s malými dětmi, ve srovnání s muži mají ženy ztížený kariérní postup, přestože mají srovnatelné a často i vyšší vzdělání a pracovní zkušenosti. Nicméně příslušnost ke genderu může znevýhodňovat v určitých aspektech rovněž muže: př. převládající společenský diskurs například nepovažuje muže za stejně kompetentní v péči o děti, což je mimo jiné znevýhodňuje při požadavku svěřením dítěte do péče po rozvodu manželství. S ohledem na existenci genderového znevýhodnění jak žen, tak i mužů, patří k profesní odpovědnosti sociálních pracovníků a pracovníků podporování genderové rovnosti (Janebová, 2008).

Předchozí vymezení sociální práce je určitým ideálem. Bohužel není vždy v praxi respektován. Praktická rozhodování sociálních pracovníků a pracovníků naopak vůbec nemusí být profesionálně nezávislá, zároveň mohou být ovlivňována vlastními hodnotami a potřebami pracovníků a pracovníků, kulturou organizace, v níž pracují, či ekonomickým, politickým, sociálním a kulturním kontextem rozhodování. Všechny tyto intervenující vlivy mohou být zdrojem marginalizace klientek a klientů a to ve formě materiální deprivace, diskriminace, vyloučení ze sociálních programů a služeb (Janebová, Černá, 2008).

Janebová ve svém výzkumu⁴ zjistila u sociálních pracovníků a pracovníků přítomnost genderových konstrukcí a stereotypů v percepci klientek žen a klientů mužů) upozorňuje, že gender by měl být relevantní kategorií i v české sociální práci. Muži

---

⁴ Cílem bylo zjistit, jak vnímají sociální pracovníci a pracovníci ženy – klientky a muže – klienty a jak se případné stereotypní postoje odrážejí na praktickém přístupu vůči ženám a mužům v klientské roli.

a ženy se vzájemně odlišují, proto i přístup v sociální práci by měl být ke každému pohlaví specifický (Janebová, Černá, 2009).

Genderová rovnost v sociální práci se tedy uplatňuje z hlediska vztahu sociálních pracovníků a pracovníků ke klientům a klientkám v oblastech práva, povinnostech a příležitostech. Sociální pracovníci a pracovníci pracují s lidmi potýkajícími se s nejrůznějšími nepříznivými situacemi, které mají značný negativní vliv na celkovou životní situaci. Přitom není nezvyklé, že analýza příčin problémů klientky nebo klienta poukazuje na faktory znevýhodnění (například nedostatečné vzdělání, genderová příslušnost, sexuální orientace, dlouhodobá nezaměstnanost, a mnoho dalších). Etika profese sociální práce, tedy jak sociálních pracovníků či pracovníků, přitom dožaduje posuzování klientů či klientek v odpovídajícím sociálním kontextu a to i ve smyslu povinnosti pomáhat o zlepšení sociálních podmínek života všech osob bez ohledu na jejich znevýhodnění (Janebová, 2008).

1.2.1 Gender a sociální práce s romskou komunitou

V této kapitole se věnuji pojmům a hlediskům, s jejichž pomocí by bylo možné zodpovědět otázku: „Jak se pracuje s příslušníky romských minorit?“. Většinou část společnosti a menšiny lze chápat jako subkultury moderní české společnosti, jejichž členové se mezi sebou významně různí svými představami o důstojném životě a odlišnou mírou příležitostí k naplňování těchto představ (Musil, 2007).

Sociální práce se orientuje především na marginalizované⁵ skupiny s cílem aktivovat schopnosti a možnosti jejich participace. K marginalizaci dochází v rámci nedostatečné participace v oblastech, kde se v souladu s normami očekává, že by tito jednotlivci, skupiny či komunity participovat měli. Vzhledem k tomu, že i samotné sociální a kulturní normy mohou mít marginalizační tendence, je vhodnější vztahovat míru participace spíše k rovným příležitostem, nežli k sociálním očekáváním. Marginalizaci pak je možné chápat jako

---

⁵ Marginalizaci lze vymezit jako sociální proces, v jehož rámci dochází k přesunu či odsouvání jednotlivců, skupin nebo komunit na okraj společnosti (Janebová, Černá, 2008).

pozici nerovných možností participovat na fungování společnosti i na svém vlastním fungování (Janebová, Černá, 2008).

V konkrétní rovině se v českém kontextu pojednává především o marginalizaci na trhu práce, marginalizaci zdravotně postižených a marginalizaci Romů. Marginalizaci na základě genderové příslušnosti je na českém území největší pozornost věnována obzvláště v oblasti politiky a trhu práce, také rodinného nebo partnerského života. Naopak marginalizace žen nebo mužů v oblasti sociální práce zůstává spíše na okraji pozornosti českých odbornic a odborníků jak na genderovou tematiku, tak na sociální práci, a to i přesto že řada zahraničních studií ukazuje, že na systémové úrovni i v individuální rovině k marginalizaci klientek a klientů dochází (Janebová, Černá, 2008).

Mezi závažné otázky postmoderní společnosti, kterým se sociální práce musí věnovat, se řadí postavení různých menšin (Dočkal, 2008). Například problémy osob z romského etnika, které žijí v sociálně vyloučených lokalitách, patří stále mezi nejzávažnější a aktuální (Mastná, 2009). Tato romská menšina, jako každá jiná, je znevýhodněna svou odlišností, velmi často se stávají předmětem diskriminace. Jsou vytlačováni na okraj společnosti a jejich situace může vést k osobním problémům jednotlivců, zároveň zvyšuje společenské napětí (Dočkal, 2008). V rámci sociální práce se tedy setkáváme s mnoha různými skupinami. Romská menšina se také promítá do vztahů k sociálnímu pracovníkovi. Sociální práce s příslušníky etnických menšin má své odlišnosti a svá specifika. Je důležité, aby sociální práce byla založena na odpovídajících znalostech kulturních charakteristik (hodnoty, normy, tradice, apod.) každé dané menšinové skupiny (Navrátil, 2003).

Negativním prvkem v sociální práci s romskou komunitou je, že se k této menšině přistupuje především na základě jejich etnické příslušnosti, tedy jako k Romům, kteří mají své zvyky, hodnoty, normy. Genderový aspekt není reflektován (Janebová, 2008).

Mezi problémové oblasti, které sociální pracovník/pracovnice s romskou komunitou řeší, nejčastěji tedy patří vzdělání, zaměstnanost, problematika bydlení, k němuž je možno tedy zahrnout i problematiku sociálního vyloučení, dále pak péče

o zdraví a v neposlední řadě zneužívání sociálních dávek, často souvisí i se zadlužeností (Kajanová, 2009).

Pohlédneme-li do odborné literatury píšící o romské menšině přibližně před deseti lety a dnes, zjistíme, že výše zmíněné problémy, se kterými se Romové/Romky stále setkávají, jsou bezmála totožné. Postupně se nacházejí prostředek či metody nebo postupy, jak tyto problémy překonat. Takže k určitému pokroku tedy došlo. Avšak problémy Romů/Romek se nacházejí ve stále stejných oblastech. Sociální pracovníci/pracovnice pak Romům/Romkám při řešení problémů pomáhají nalézat východiska z jejich nepříznivé situace. Právě při této činnosti se sociální pracovníci/pracovnice setkávají s mnoha dilematy, to však není tématem této práce⁶ (Kašparová, 2012).

Než začneme s romskými klienty/klientkami pracovat, je důležité již zmíněná pravidla, tj. zvyky, hodnoty a tradice uznávat. Uvědomit si určité genderové rozdíly v romské rodině, např. že tradiční romská rodina je čistě patriarchální. Muž je ochránce, živitel. Žena je ženou u krbu (pečující o domácnost, vychovává děti a poslouchá svého manžela, také poslouchá svoji tchýni, která ji vede a učí tomu, co má její manžel rád) (Mastná, 2009). Při sociální práci s příslušníky romské menšiny doporučuji držet se několika základních pilířů:

- systematické znalosti o romské menšině
- systematické znalosti o člověku i společnosti (znalosti z antropologického pohledu, kultuře, mýtů, apod.)
- sebepoznání (osobnostní růst)
- víra v důstojnost a hodnota každého člověka
- užívat přiměřeně metody a techniky (oční kontakt, neformální atmosféra, povzbuzování, nespěchat, být trpělivý, nekritizovat, apod.)
- věnovat pozornost jednotlivci i sociálnímu prostředí (pozornost věnovat širším sociálním souvislostem) (Navrátil, 2003).

---

⁶ O dilematech sociální práce je možné najít v publikaci MATOUŠEK, O. et al. *Základy sociální práce*. 2. vyd. Praha: Portál, 2007. 189 - 192 s. ISBN 978-80-7367-331-4.

Obzvláště díky tomu, že Romové/Romky zaznamenají přinejmenším snahu sociálních pracovníků/pracovnic zjistit o jejich kultuře, co nejvíce informací, mohou mít pak větší důvěru se na pracovníky/pracovnice obrátit (Kašparová, 2012).

Pokud sociální pracovník/pracovnice naopak přistupuje k romskému klientovi/klientce běžně jako ke klientovi/klientce většinové společnosti, může toto působení Rom/Romka vnímat jako nepochopení a nezájem ze strany pracovníka/pracovnice. Sociální pracovník/pracovnice není totiž dost často schopen/schopna pochopit, jak se někteří Romové/Romky dokážou ocitnout v tak skličující situaci. Většinou je obviňují, že si svoji situaci zavinili sami. Přesto by si každý pracovník/pracovnice v pomáhajících profesích měl/a uvědomit, že každý člověk má nárok na pomoc a podporu, bez ohledu k příslušnosti k etnické menšině. Proto by se měli sociální pracovníci snažit o navázání partnerského vztahu, jenž je založen na důvěře, úctě a respektu. Nesmíme, ale opomenout, že i klient/ka, ne vždy jenom romský/á, využívá sociálního pracovníka/ci k vyřizování různých záležitostí (Janoušková, 2008). Klient/ka by si měl/a uvědomovat, že právě sociální pracovník/ce je pro něj velmi důležitý. Ne jenom v něm může cítit oporu, zároveň je však pro něj tím, na koho se může v tíživé situaci obrátit, když to potřebuje. Sociální pracovník/ce má dokonce určitou funkci zásadní prostředníka mezi romskými klienty a majoritní společností (tj. laická veřejnost, státní instituce, apod.). Velmi často se pracovník/ce také stává komunikátorem mezi klientem a institucemi. Sociální pracovník/ce je tedy v určitých situacích Romů/Romek nezbytným/nezbytná (Kašparová, 2012).

Je tedy důležité k romskému klientovi/klientce přistupovat specificky a rozdílně, narozdíl od majoritní společnosti. V praxi to znamená držet se určitých základních předpokladů při práci s Romy/Romkami. Pro samotný začátek je důležité navázat kvalitní vztah, naplněný důvěrou. Sociální pracovník/ce by měl/a dát najevo, že má o problematiku romského klienta/ky zájem a především mu/jí chce pomoci (Schuringa, 2007). Důležité je si rovněž uvědomit, že Romové/Romky nepotřebují slova, výraznou roli pro ně hraje především empatie. Nepotřebují slyšet mnoho. To co si myslíte, oni cítí. Romové/Romky umějí okamžitě „přečíst“ člověka, jeho upřímnost a dokonce i rysy či vlastnosti z řeči těla, pohledu očí, grimasy, pohybu rukou, nohou, gest. Cítí se

v přítomnosti druhé osoby příjemně a jistě, nebo naopak vnímají ohrožení. A to i tehdy, když naše slova ujišťují o opaku. Jako kdyby četli "postoj" člověka z jeho nitra. Když úředník či učitel ve škole říká: „Já ti (vám) pomohu s daným problémem“, ale přitom se soustředí na něco jiného a spěchá domů, říká to jen formálně a neupřímně, Rom to cítí a nevěří. Ihned cítí jakousi bariéru mezi sebou a úředníkem či učitelem. Při komunikaci je potřeba naladit se na podobnou strunu, kterou Rom/Romka prožívá. Pokud tedy nemyslíte poskytovanou pomoc opravdově, nikdy se vám romský klient/klientka upřímně nesvěří a spíše bude lhát (Šišková, 2009).

Dalším předpokladem je ve vztahu mezi klientem/klientkou a pracovníkem/pracovnicí prokazovat úctu a respekt. Respektive brát člověka, takového jakým je. Respektovat například klientovo/klientky rozhodnutí, pokud však nepřekročí zákonné hranice (Mastná, 2009).

Mezi další předpoklady lze zařadit partnerský vztah. Tedy nespoléhat na své postavení, které by automaticky přineslo ze strany klientů respekt a uznání. Ovšem základem pozitivní komunikace je vnímat klienta/klientku při jednání jako rovnocenného partnera. Je nezbytné se přizpůsobit v komunikaci romským zvyklostem, ale zároveň neustupovat z požadavků, které na klienta/klientku klademe a činit to tak, abychom neztratili obtížně získanou důvěru (Mastná, 2009).

Pokud jsme důvěru s romským klientem či klientkou již získali, nesmíme tohoto klienta zklamat. Jen velmi těžko, spíše už nikdy bychom tuto důvěru nezískali zpět. Pokud tedy Rom/Romka komukoliv, tedy nejen sociálnímu pracovníkovi/pracovnici, své srdce otevře, rád tomuto člověku naslouchá a respektuje jej. V praxi to znamená, že vás přijal (Balvín 2008).

V neposlední řadě navrhuji ovládat určitá pravidla při komunikaci s Romy/Romkami, jež je tak důležitým prvkem v sociální práci. Mnoho sociálních pracovníků/pracovnic si neuvědomuje, že i během komunikace je gender právě v romské menšině značně diferenciován (tzn. jak přistupovat jako sociální pracovnice k romské ženě a jak k romskému muži, též sociální pracovník). Doporučení uvádím v následující kapitole (Balabánová, 2003).

1.2.1.1 Genderové pilíře sociální práce s romskými klienty a klientkami:

Než vstoupíme do romské rodiny, nesmíme zapomenout ani na náš zevnějšek. Je vhodné se oblékat a líčit se vkusně, ne výrazně a vyzývavě. Pokud si sociální pracovnice na sociální šetření k olašskému klientovi oblékne minisukni, u ženské části rodiny, ztratí okamžitě respekt a pro mužskou část rodiny bude považována za lehkou ženu (I lubňi) (Mastná, 2009).

Jestliže jako mužský sociální pracovník budete pracovat s klientkou a půjdete za ní domů, doporučuje se, abyste s ní v její domácnosti nikdy nejednal, jestliže v bytě není přítomen žádný jiný dospělý člen rodiny nebo příbuzenstva. Pokud žena (sociální pracovnice) jedná s romským mužem, doporučuje se nedívat se mu nikdy zpříma do očí, protože přímý ženský pohled je obecně považován za domýšlivost, povýšenost, nezdvořilost, dokonce za koketování či sexuální výzvu. Romský muž, který vám podává ruku a nepodívá se vám zpříma do očí, vám vyjadřuje úctu (Mastná, 2009).

Na návštěvě u klientů je dobré zjistit, kdo je hlavou rodiny – pokud je to např. muž a vy se budete v hovoru obracet na ženu, můžete jej urazit. Je třeba udržovat oční kontakt s oběma, chvíli se dívat na muže a chvíli na ženu (Mastná, 2009).

Mladá, bezdětná sociální pracovnice by nikdy v kontaktu s romskou matkou neměla klást direktivní podmínky (např. pracovnice by se měla vyhnout větám typu „dětem nesmíte vařit tučná jídla“, ale použít spíše „pro vaše děti by bylo vhodnější a zdravější, kdyby nejedly tak tučná a mastná jídla“, nebo „vaše děti budou chodit do kroužků, které pořádá místní nízkoprahové centrum pro děti a mládež 3 x týdně“, ale spíše „společně bychom mohli navštívit místní nízkoprahové centrum pro děti a mládež a zjistit, jaké kroužky je zde možno navštěvovat, možná by některé zaujaly vás a vaše děti a mohly by do nich chodit“), poučovat o tom, co je pro její děti vhodné nebo vyhrožovat odebráním dětí. Měla by se postavit do role posluchače, ptát se, uklidnit a vysvětlit vhodnými (výše zmíněnými) způsoby. Vyslechnout matku, pochválit děti, případně pořádek v domácnosti a až po té citlivě upozornit na případné nedostatky a nabídnout vhodnou změnu a konkrétní kroky, jak kýženého stavu dosáhnout (Mastná, 2009).

1.3 Romská žena

Romské ženy nejsou v celospolečenském diskurzu dostatečně tematizovány. Různé probíhající diskuze, studie a jiné, se více zaměřují na Romy jako celek. Je ale nutno zohlednit potřeby a možnosti jednotlivých věkových a genderových skupin. Tedy romských dětí, mládeže, seniorů, mužů a žen. I romské ženy zastávají jednu z významnějších rolí v rámci fungování rodiny. Pečují o chod domácnosti, o výchovu dětí, spokojenost manžela i celé rodiny. Zároveň se starají o finanční management a komunikaci s úřady a školami. Často jsou iniciátorkami sociálních změn, obzvláště v prostředí ovlivněném chudobou a sociální vyloučením. Skrývají v sobě obrovský potenciál nejen pro svůj osobní vzestup, ale také pro vzestup celé komunity (Aktuality zmocněnkyně vlády pro lidská práva, 2012).

Ještě než se začnu zabývat situací romských žen, je vhodné stručně pojednat o specifikách romské minority. Hlavním cílem této kapitoly ale zůstává popsat identitu a postavení Romek v postmoderní společnosti, ve své rodině či romské komunitě, na trhu práce, apod. Součástí bude krátký příspěvek zaměřený na postavení žen v dějinách až po současnost.

1.3.1 Specifika romského etnika

Romská menšina představuje v ČR druhou nejpočetnější minoritu po menšině slovenské. Za Roma/Romku je považován takový jedinec, který se za Roma/Romku sám považuje. Nemusí se však nutně k této příslušnosti za všech okolností (např. při sčítání lidu) hlásit. Eventuálně je etnicita přisouzena významnou částí okolí na základě skutečných nebo domnělých (antropologických, kulturních nebo sociálních) indikátorů. Toto vymezení pojmu Rom/Romka může být vnímáno jako politicky nekorektní. Zdůrazňuje však skutečnost, že právě připsané romství je rovněž jednou z hlavních příčin, proč jsou Romové/Romky ohroženi sociálním vyloučením (Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti, 2006).

Romská menšina nemá za sebou stejnou zkušenost, jakou získalo většinové obyvatelstvo při formování svého národa v minulém století. Nikdy v minulosti sami sebe profesionálně neorganizovali, ani se nepokoušeli vybudovat národní nebo státní útvar. Jejich společenství tvořila vždy rodina, případně kmen, ale nikdy to nebyla organizace pro hájení společných romských zájmů (Šiklová, 1999, s. 273).

Většina specifík, hodnot a zvyků jsou i dnes většinovou společností vnímána za projevy retardace, jazyk někdy dokonce za hantýrku (Mastná, 2009).

Mnoho Romů/Romek neodvozuje čas od ročních období (posloupnosti změn v přírodě), ale od konkrétních událostí a činů, které se v životě odehrávají pravidelně (např. měsíční termíny výplaty sociálních dávek). Zvláštnost ve vnímání času v kombinaci s neplánováním budoucnosti se stává častou příčinou špatného hospodaření. Romové/Romky nejsou neschopní, jenom nedokáží peníze na domácnost rozložit do potřebného množství týdnů. Vzhledem k tomu, že peníze utratí během několika dnů, vzniká potřeba peníze si půjčovat. Tím se rozjíždí kolotoč věčného zadlužení (Profesní dovednosti terénních pracovníků, 2008).

Také myšlení Romů/Romek je velmi konkrétní a impulzivní. Problémy neřeší s předstihem, ale odkládají je a řeší až tehdy, když už je pozdě. Když neupozorní na problém někdo „zvenčí“ a nedožaduje se jeho okamžitého řešení, tak problém neexistuje. Typickým případem jsou obrovské dluhy nejčastěji na nájemném. Pro romskou rodinu ale není ostuda, že dluží na nájemném. Ostuda to je tehdy, když se o tom mluví veřejně. Romové/Romky nepřemýšlejí o budoucnosti a nevracejí se v myšlenkách ani příliš do minulosti. Žijí **ted' a tady**. Díky této nedostatečnosti jsou jejich kombinační schopnosti omezené. Nedokáží tak předvídat nepříjemnosti, které mohou z jejich současného jednání vzejít v budoucnosti. Ve spojení se značnou emocionalitou projevu mívají často jejich okamžitá rozhodnutí katastrofální dohru v budoucnosti (Balabánová, 2003).

Pro romskou komunitu má velký význam rodina (Kaleja, Knejp, 2009). Ta znamená téměř vše, protože uspokojuje základní životní potřeby svých členů. Rodina tradičně bývala nejen zdrojem obživy, měla i mnoho jiných funkcí. Funkci vzdělávací (chlapci

se učili v rodině řemeslu, dívky se učily dobře se starat o manžela, o svoji rodinu, o domácnost), sociální (nikdo nikdy nezůstal sám) a také funkci ochranou (Unucková, 2007). Svoji prestiž upevňovala rodina počtem narozených dětí (Romská rodina, 2000). Jejich výchovu měla na starosti především vždy matka, proto nikdy nepomáhala zajišťovat rodinu finančně. Žena v komunitě Romů je předurčena k tomu, aby se stala řádnou manželkou a matkou. Je povinna projevovat pokoru a úctu svému muži, pečovat o něj. Vede domácnost a záleží na ní socioekonomický status rodiny, tedy prezentace rodiny navenek. Všechny domácí práce jsou považovány za naprosto ženské záležitosti, někdy bohužel i neoceňované, brané jako automatické. Vše, co je v domácnosti zanedbáváno, se vyčítá jedině ženě (Kaleja, Knejp, 2009).

1.3.2 Postavení romské ženy

Jsme ženy. Jsme hrdé, svobodné a jsme hrdé na to, že jsme svobodné! V historii tomu tak ale nebylo (Ticháčková, 2011). Už od samého počátku měli ženy a muži rozdílnou roli ve společnosti. V pravěku měly ženy na starosti především sbírání rostlinné potravy. Muž jako lovec měl vedoucí postavení. Žena hlídala oheň, aby neuhasl. Možná odtud pochází první myšlenky „žena pečující u krbu“. Už tedy v pravěku je zřejmá moc muže a nadvláda nad ženou (Neumann, 2000).

Také starověká společnost je zcela založena na patriarchálním modelu. Společnosti Řeků a Římanů právě nejvíce ovlivnila vývoj Evropy, jejíž vztah k ženám se prolínal do středověku a evropské společnosti. Během starověku, ale i středověku se ženy staly především podřízenými ve vztahu k mužům. Vykonávaly hlavně práce spojené s udržováním domu. Hlavní funkcí bylo stát se rodičkou, posléze obstarat výchovu dědiců. Obživu zabezpečoval především muž. Římské ženy neměly obecně žádná politická práva, byly vyloučeny ze státních i ostatních veřejných úřadů (Polišenský, 2000). Navíc byly stínem svého otce, pak manžela. Emancipace se týkala spíše žen z bohatých rodin (Tůma, 2005), ale i jako manželka neměla žena až tak významné postavení. Teprve, když porodila silného, zdravého potomka a dědice, stala se plnoprávnou členkou provdané rodiny (Freeman, 1996).

Ani v ranném středověku ženy pocházející z nejvyšší společnosti se nemusely starat o svou obživu a bydlení. Měly proto čas věnovat se politice, literatuře, umění. Jedná se však o ojedinělé případy. Například v rolnických rodinách ve srovnání s velkými šlechtickými rodovými svazky byla zachována tradice, kdy žena měla stále na starost domácnost (Ennenová, 2001).

S postupnou proměnou doby (tj. vrcholný středověk), se proměňovalo i postavení ženy. Mezi šlechtu a poddané se dostává nová střední vrstva: měšťané. Manželství ve městě mohli uzavřít lidé nestejného postavení. Žena měla stále pasivní funkci, po boku svého muže, avšak se manželství stávala sňatky z lásky. Zůstávala však nadále zachována patriarchální struktura rodiny (Ennenová, 2001).

Na počátku pozdního středověku se prosazovaly nové modely sňatkového systému. Stoupal počet neprovdaných žen. Vydělávaly samostatně žijící ženy, ale i značné množství vdaných žen. Uplatňovaly se především v hedvábnictví a při práci s jemným materiálem (Neuman, 2000).

Žena se v období novověku stává hospodářsky samostatnou. Není již odkázána na muže, dokáže se uživit sama. Bylo tím však přetrženo jedno z nejsilnějších pout rodinného svazku. Vzniká nový sociální kodex a jemnější pohlavní morálka. Žena zde není poddanou muže, stává se téměř nezávislou osobností. Má svobodnou vůli jako muž. Obrat v poměru mezi mužem a ženou se tedy odráží i v zákonodárství. Přesto je žena na tom z právního hlediska stále hůř oproti muži, alespoň tedy v některých zemích. Některá politická práva (např. hlasovací právo) jsou ženě chvílemi odpírána, takže veškeré zákonodárství nadále setrvává v rukou mužů (Neumann, 2000).

I v dnešní době se role ženy v české společnosti opět mění. Během 20. století například většina zemí umožnila volební právo žen. Změněné ekonomické podmínky v nich umožnily a zároveň podporovaly nezávislost žen (Bocková, 2007).

Pohledme na otázku zaměstnání. Česká žena má na trhu práce mnohem horší postavení než muž. Zároveň se projevuje typické rozdělení na ženské (pečovatelky, učitelky, zdravotní pracovnice, apod.) a mužské práce. Nejvíce je ale česká žena diskriminována z pohledu mzdy⁷ (Čermák, 2003).

---

⁷ Ženy za stejnou práci a ve stejné pozici dostávají v průměru o 30% nižší plat než muži (Čermák, 2003).

Také zastoupení žen v politice je nízké. Je tomu tak však i ve většině zemí světa, Česká republika není výjimkou. K tomu, aby žena (popř. jakákoliv sociální skupina) mohla prosazovat v politice zájmy, musí dosáhnout alespoň 30% zastoupení (Kavková, 2009).

Významným tématem je role ženy ve společné domácnosti. Stále ještě přetrvává tradiční model dělby práce v rodině. Tedy hlavní péči o domácnost a děti zabezpečuje převážně žena. Někteří muži se ale nevyhýbají práci v domácnosti! Pomáhají například s nákupy a luxováním. Málo se ale podílejí na vaření pro rodinu. Zdá se však, že mezi střední a mladší generací se zapojení mužů do dělby práce v domácnosti přece jen zvyšuje (Čermák, 2003).

Ve fyzické péči o dítě hraje vždy zásadní roli žena. Obecně se dá ale říci, že pozice českých žen se v domácnosti zlepšuje zejména s klesajícím věkem a stoupajícím vzděláním si rodiny tradičně ženské role rozdělují mezi sebe, dělají spoustu věcí společně. Jedná se zejména o rodinný rozpočet, vzdělávání se, apod. Naopak starší lidé zůstávají věrní klasickému rozdělení rolí v domácnosti a například pěstování koníčků bývá častěji doménou muže (Čermák, 2003).

V současné době se dnes ženám, díky feministickým hnutím, žije lépe nežli v dřívějších dobách. Dnes se žena téměř svobodně může rozhodnout, jak bude žít, jaké si zajistí sociální zázemí. Dnešní svobodná matka, dokáže přežít daleko lépe. Je schopna uživit sebe a své potomky. Žena už tak nemusí setrvávat ve svazku, pokud jí nevyhovuje. Ženy i muži by měli mít možnost rozvíjet své osobní vlohly a vlastnosti v jakémkoliv směru (např. matky by měly mít možnost dělat kariéru bez pocitu viny a otcové by měli mít možnost zůstat doma bez vystavení společenského tlaku, protože nejsou hlavními živiteli rodiny) (Asklöf a kol., 2003). Toto však stále ani dnes pro každou ženu neplatí, zejména pak ne pro Romskou ženu (Koldinská, 2010).

„Muž je muž, žena je jen žena.“

(romské přísloví, cit. Kajanová a kol., 2009)

Status romských žen v české společnosti je značně rámován postavením romské minority v ČR. Minoritizace skupiny je pro romské ženy první, zároveň hlavní vymezující komponentou veškerých dalších vztahů. Kromě toho je pro postavení romských žen významný status a podoba romské rodiny. Změny v rodinném životě Romů jsou klíčem k pochopení měnícího se sociálního statusu romských žen (Pulkrábková, 2009).

Genderové stereotypy zakotvené v romské komunitě vštěpují romským dětem už od útlého dětství přesvědčení, že téměř výlučnou úlohu ženy je vdát se, rodit děti a pečovat o ně. Proto není pro ženu v podstatě ani přínosné a potřebné snažit se dosáhnout určité úrovně vzdělání (Hübschmannová, 2007). V následujícím textu se o postavení romských žen zmíním podrobněji.

Romka v romské rodině

Postavení ženy ve vlastní rodině a role, jež jsou jí přisuzovány, se ve velké míře reflektují i v jejím společenském postavení. Mezi rolí muže a ženy existuje zjevný rozdíl. Žena zabezpečuje chod rodiny, zajišťuje stravu, hospodaří s financemi, vychovává děti. Jídlo pro rodinu je povinna zajistit jakýmkoliv způsobem. Tedy buď ze zdrojů za vykonanou práci, popřípadě i žebráním. S penězi hospodaří vždy nejstarší žena, zároveň rozděluje práci mezi ostatní ženy v rodině. Ženy se věnují výchově dětí. Především děvčátek, která již od útlého věku zapojují do chodu domácnosti. Musí se učit vařit podle pravidel. Pečovat o sourozence takovým způsobem, aby v budoucnu dokonale zvládla svou roli v rodině. Matky s dětmi mají silný emotivní vztah. I dospělé děti si často chodí k matkám pro radu. Úmrtí matky je velmi silnou citovou ztrátou (Říčan, 2000).

Muž reprezentuje rodinu navenek. Udržuje vztahy s přáteli, proto tak často nebývá doma. Je hlavou rodiny. Jeho slovo je rozhodujícím. V případě soužití více rodin, má výhradní postavení nejstarší muž. Muž zajišťuje rodinu po stránce

ekonomické. Podílí se především na výchově synů, kteří jsou už v útlém věku zasvěcovány do mužských povinností. Má hlavní slovo při výběru životního partnera svých dětí (Jakoubek, 2004). Vydělané peníze muž předá manželce, která s nimi hospodaří. V případě, že muž rodinu po ekonomické stránce zajistit nemůže, je toto břemeno na ženě. Tím se ale hierarchie postavení v rodině nemění (Stewart, 2005).

Samotný vývoj romské dívky je často značně diferenciováný oproti dívkám ne-romským. Znatelná jsou dvě období, tedy dětství a dospělost. Z nich pramenila různá očekávání jak ze strany rodičů, tak i celé komunity. Během první menstruace se z děvčátka stává dívka, tak se měnila i životní role této dívky. Mohla se stát plnoprávnou manželkou a matkou. Tento moment jsou mladé dívky pod neustálým dohledem svých bratrů, případně otců, bratranců nebo svého budoucího manžela. Střeží dívčinu počestnost a starají se o to, aby její počínání nevybočovalo z ustálených norem chování. Lépe řečeno dívka nesmí za žádné okolnosti zůstat s cizím chlapcem o samotě (Žigová, 1996).

V dospělosti, respektive po svatbě dochází v životě romské ženy k mnoha změnám, které vedou k prozatímnímu snížení jejího statusu. Nastává období, kdy má sice pohlavní styk, avšak ještě není matkou. Navíc se často stěhuje k rodině svého manžela (Turková, 2008). Manželství je též podstatné pro pochopení postavení romských žen, jelikož genderový systém převažující u Romů je rozhodujícím způsobem určován zvyky, které souvisejí s manželstvím, rolemi, přesvědčeními a hodnotami, které je podporují (Budilová, Jakoubek, 2007). Jelikož romská nevěsta je velmi často ještě mladá (cca kolem 16 roku věku), přejímá po svatbě výchovu této ženy především její tchýně. Ta z této mladé nevěsty vychovává ženu a později i matku. Snacha je nucena naučit se zcela nové podřízené roli. Musí přijmout nové zvyky a způsoby, které vládnou v manželově rodině. Například se musí naučit i stejná jídla, na které je její manžel zvyklý. Proto jsou samotné začátky pro mladou Romku značně obtížná. Než porodí první dítě, stojí na nejnižším stupni rodinné hierarchie (Žlnayová, 1996).

Romka v roli matky

Významným a velmi důležitým úkolem ženy je výchova a péče o dítě (Romská rodina, 2000). Mateřství je chápáno v romské komunitě jako význačná hodnota. Neplodné ženy ztrácejí svou vážnost a nikdy už v komunitě nebudou respektovány tak, jako ženy plodné (Kaleja, Knejp, 2009). Zároveň často bývají neplodné ženy všemi opovrhovány. Nikdo z komunity nemívá manželovi za zlé, když ji opustí (Gulová, 2006). Dříve se také předpokládalo, že za neplodnost může pouze žena. Žena jako matka všechny své děti miluje stejně, přestože větší péči věnuje nejmladšímu. Romská žena, respektive dívka je v počátcích a při formování nově vznikající rodiny předurčena k častému rození potomků. Tím si tak zvyšuje autoritu v rodině, ale i komunitě. S narůstajícími rodičovskými povinnostmi matka spoléhá na pomoc starších dětí, protože ví, že se na manžela obrátit nemůže. Muž v rodině vystupuje spíše formálně. Své děti má sice rád, ale výchovné rodičovské povinnosti přenechává na manželku, neboť ji považuje za k tomu určenou (Kaleja, Knejp, 2009).

Včetně jiných rozdílných hodnot muže a ženy, se projevuje i v posuzování pohlaví narozených dětí. I v tomto směru je upřednostňováno narození mužského potomka, jelikož muž byl vždy společensky nadřazen ženě (Jakoubek, 2004).

Postavení Romky jako staré ženy

Postavení romské ženy v rodině se zvyšuje s narůstajícím věkem. Status ženy se zvyšuje narozením prvního vnoučete. V té době přijme roli tchýně (okolo 40 let). Teprve v tomto pokročilém věku (Kajanová a kol., 2009), často také po menopauze (Turková, 2008), nabývá žena rovnocenného postavení s muži. Také v mnoha případech má tzv. stará matka hlavní slovo v rodině (Kajanová a kol., 2009).

Změny tradičního postavení Romky

V mnoha romských rodinách došlo postupem změny doby ke změně postavení rolí jednotlivých členů. Pro romskou ženu to znamenalo zřetelný přínos. Začínaly vnímat nerovné postavení mezi ženou a mužem, zvláště pak v oblasti práv a povinností, které

souvisejí nejenom s rodinným životem, ale i postavením na trhu práce a rovným přístupem ke vzdělání (Gulová, 2006).

Pro současnou romskou rodinu je typickým znakem její nestabilita (Kajanová a kol., 2009). V posledních letech mnoho romských, ale i smíšených párů již žije společně jako druh s družkou a romská komunita je považuje často za právoplatný pár. Stále se ale mnohdy dodržuje tradice, že budoucí manželé jsou si sobě zaslíbeni rodinami ještě před tím, než jsou oddáni, a to už v dětském věku. Avšak v komunitě slovenských Romů se tento jev postupně vytrácí. Ženy jsou emancipovanější, navíc už tolik nemusejí poslouchat svého otce. Zmíněná tradice je ale ještě dodržována v olašské komunitě (Mastná, 2009).

Dnes v některých případech mají romské ženy rovnocenné postavení se svými manželi. Manžel svoji ženu či družku ctí. Nechává ji spolurozhodovat o rodinných záležitostech, někdy dokonce manžel ženě věří natolik, že ji nechá rozhodovat zcela a v mnoha záležitostech. Některé manželské páry se společně podílejí na vedení domácnosti a na výchově dětí (Kulháňková, 2010).

Patrný rozdíl nastává v počtu dětí. Mladé romské ženy už nemají tak četné rodiny. Často se svým druhem mají chtěný počet dětí, ten se snižuje na dvě, maximálně tři. Rozhodujícím faktorem ovlivňujícím počet dětí bývá často vzdělanost, obtížnost výchovy většího počtu dětí, ale pak především finanční nákladnost a s tím související strach ze špatné či snížené životní úrovně (Kulháňková, 2010).

Přestože mužské a ženské role a činnosti s rolemi související, zůstávají v romské komunitě stále jednoznačně rozdělené, překonávání hranice směrem k rovnoprávnosti obou pohlaví se projevuje zejména tedy u nejmladší generace, dále ve smíšených rodinách (tj. česko-romských) a v rodinách žijících integrované v majoritní společnosti (Kajanová a kol., 2009).

Romské ženy však i nadále pociťují, že bydlení, přístup ke vzdělání a zaměstnání jsou nejdůležitějšími oblastmi, ve kterých jsou znevýhodněny či diskriminovány (Koldinská, 2010).

I přes zjevné změny v současném postavení romské ženy, existuje i nadále reálná diskriminace těchto žen a to téměř na všech úrovních jejich sociálního života

(Pulkrábková, 2009). Těžké podmínky v romských osadách, ubytovnách apod., je časté přelidnění a bez teplé tekoucí vody, někdy dokonce bez zcela tekoucí vody, dopadají především na romské ženy. V těchto podmínkách tráví nejvíce svého času a špatné podmínky bydlení kromě jiného ještě prohlubují jejich zatíženost domácími pracemi a zhoršují jejich zdravotní situaci (Koldinská, 2010).

V oblasti romských žen především v městských populacích se zjevně lepší přístup ke vzdělání. Tato skutečnost ovlivňuje jejich možnost rozhodovat například v oblasti rodiny. Také se aktivněji mohou rozhodovat v rámci svých práv, například pokud jde o výběr druhu či manžela, v počtu dětí apod. Bohužel je stále velmi neuspokojivé postavení romské ženy v celé romské komunitě (Pulkrábková, 2009). Především starší generace očekává od romské dívky, že se poměrně brzy stane matkou a nebude mít tak třeba možnost vzdělání dokončit. Nízká vzdělanost a povinnosti rodině mají vliv i na skutečnost, že romské ženy, pokud vůbec, bývají zaměstnány⁸ nekvalifikovanými a sezonními pracemi, a to často v černé nebo šedé ekonomice. Tomu odpovídá velmi nízká úroveň jejich mezd a často nemožnost přístupu k systémům sociální ochrany z důvodu neplacení pojistného (Koldinská, 2010).

Nízká úroveň zaměstnanosti romských žen rovněž zvyšuje i jejich závislost na sociálních dávkách, která je opět vyšší než u romských mužů, kteří jsou alespoň v některých případech schopni se nechat stabilně zaměstnat. Například Česká nevládní organizace Gender studies tvrdí, že existuje hluboká diskriminace romských žen na trhu práce, ale i přesto, že existují právní nástroje boje proti takovéto diskriminaci, nejsou tyto dostatečně používány. Většinu aktivit, které jsou v této oblasti rozvíjeny, zabezpečují především neziskové organizace (Králiková, 2006).

Znevýhodněná situace romských žen v bydlení, zaměstnání, vzdělání a zdravotní péči, kterou nejenom sociální pracovníci tak často řeší, může být zřejmě identifikována, alespoň částečně, jako důsledek diskriminace těchto žen. Jedná se o zvláštní formu vícenásobné diskriminace (Koldinská, 2010).

---

⁸ Zatímco míra nezaměstnanosti romských žen je desetkrát vyšší, než je tomu u většinové populace, u romských mužů tvoří tento poměr ve vztahu k mužům z většinové společnosti jen 3,5krát vyšší hodnotu (Koldinská, 2010).

Ve výše uvedených oblastech diskriminace Romů jsou romské ženy znevýhodněny intenzivněji, a to především proto, že jsou Romky, ale také proto, že jsou ženy. Skutečnost, že jde o ženy, zvyšuje míru jejich nezaměstnanosti a snižuje míru jejich vzdělání (Koldinská, 2010).

Z příkladů znevýhodnění, kterými romské ženy trpí, je nepochybné, že trpí intenzivnějším sociálním vyloučením než romští muži (Koldinská, 2010). Postavení romské ženy v rodině i společnosti se alespoň pozvolně mění, spolu s vzrůstající kulturní a vzdělanostní úrovní Romek. Příčiny pozvolné emancipace romské ženy je nutno hledat nejen v souvislosti s předsudky ze strany majority, ale také v postavení, kterou zastává romská rodina a komunita, poněvadž změny probíhají mnohem pomaleji, než v rámci společnosti jako takové. Jednou z velkých překážek k plnohodnotné participaci romské ženy ve společnosti stále zůstává tradice, kdy Romka pro romského muže stále často představuje nerovnocenného partnera a její role jsou spojovány především s péčí o domácnost a výchovu dětí. Pro téma emancipace romské ženy se otvírá prostor pro možnost sociální práce s romskými ženami, která je, bohužel, obecně globalizována na romskou minoritu jako celek a to bez ohledu na specifické potřeby těchto žen. Emancipace nejenom romských žen je tématem často opomíjeným a výzkumně neřešeným. Proto je to téma aktuální vzhledem k tomu, kdy by měli být lidská práva samozřejmostí a často se ve společnosti hovoří o genderové rovnosti (Kajanová a kol., 2009).

2 Cíl práce a výzkumné otázky

2.1 Cíl práce

Cílem diplomové práce je analyzovat genderové charakteristiky v sociální práci s romskou ženou.

2.2 Výzkumné otázky

Na základě cíle práce byly stanoveny následující výzkumné otázky:

- 1) Jak reflektují sociální pracovníci/ce práci s Romkami jako klientkami?
- 2) Jak Romky, klientky, vnímají intervence sociální práce ve vztahu ke svému ženství?

3 Metodika

3.1 Strategie výzkumu

S ohledem na stanovený cíl, jsem ve své diplomové práci zvolila strategii kvalitativního výzkumu. Jedná se o výzkum, který se považuje za pružný typ výzkumu prováděný na malé skupině informantů/ek. Sběr dat se provádí pomocí delšího a intenzivnějšího kontaktu s terénem či informanty/kami. V rámci terénu se výzkumník setkává s přirozeným prostředím těchto informantů/ek⁹. V kvalitativním výzkumu vznikají výzkumné otázky, hypotézy i nová rozhodnutí pro námi zvolený výzkumný plán. Výzkumník zde vyhledává a analyzuje jakékoliv informace přispívající k osvětlení výzkumných otázek. Získané informace neboli výsledky k tomuto výzkumu představují sbírku subjektivních dojmů, které lze jen těžko replikovat. Protože výzkumník pracuje s omezeným počtem jedinců, nelze výsledky zobecňovat na celou stanovenou populaci. Avšak jednou z výhod kvalitativního výzkumu je získání hlubokého popisu případů. Poskytuje tak podrobné informace, proč se daný fenomén objevil (Hendl, 2005).

Jako výzkumnou techniku jsem zvolila narativní interview. Narativní interview chápu podobně jako Bláhová, že slouží k získání informací o kolektivně-historických biografických souvislostech zkoumané události, a to prostřednictvím samovolného vyprávění informanta/ky, které je jen opatrně vedeno výzkumníkem. Význam narativního interview spočívá v tom, že tato forma rozhovoru informanta/ku donutí znovu si přivést do vědomí a aktualizovat prožitky spojené s událostí, o které vypráví. Respektive řečeno podat výzkumníkovi komplexnější informaci, než jakou by získal prostřednictvím některé standardizované metody (Bláhová, 2010).

Narativní, někdy též biografický rozhovor je typ nestandardizovaného kvalitativního dotazování, které rozpracoval německý sociolog Fritz Schütze. Jedná se tedy o kvalitativní techniku specializovaná na studium sociálních procesů dějinného

---

⁹ Hlavním úkolem zde chápu podobně jako Hendl, že je důležité objasnit, jak se lidé v daném prostředí a situaci dobírají pochopení toho, co se děje, proč jednají určitým způsobem a jak organizují své všednodenní aktivity a interakce (Hendl, 2005).

charakteru. Zdálo by se, že vzhledem k takto relativně úzkému vymezení nebude metoda příliš často uplatnitelná. Předpokládám ale, že narativní interview je natolik vhodným nástrojem ke zjištění latentních informací, které stojí v pozadí vyprávěných zkušeností. Obavy o jeho využití jsou tedy zbytečné. Při jaké jiné příležitosti se přece člověk zamyslí nad svým jednáním, postoji a mechanismy stojícími v jejich pozadí, než právě při vyprávění před osobou, která má status výzkumníka? V takové situaci nestačí pouhé vyličení zkušeností a průběhu dějinných událostí. Informant/ka se během vyprávění často zamýšlí nad tím, jaký význam pro něho událost vlastně měla. Sám Schütze uvádí, že prožitky, jenž jsou spojené s vyprávěnou událostí si informant/ka musí do vědomí přivést často i **ad hoc**¹⁰, při využití jiné metody by se na ně totiž vůbec nemuselo dostat (Schütze, 1999).

V případě narativního interview určujeme předmět vyprávění. Zároveň se hledá takový informant/ka, u něhož se předpokládá, že bude schopen „jakéhosi“ vyprávění. Rozhovor se dělí na čtyři fáze:

- **stimulace informanta/ky**. Dotazovanému se prezentuje téma a jeho význam. Zároveň se výzkumník snaží získat důvěru.

- následně je možné informanta/ku požádat, aby začal **vyprávět** a to například tímto způsobem: „Chtěl bych vás poprosit, abyste mi vyprávěl, co všechno se vám v dětství přihodilo. Jaké bylo. Na co rád a naopak nerad vzpomínáte?“.

- po ukončení vyprávění se výzkumník snaží **objasnit dosud nejasné otázky a vyjasnit rozpory**.

- v poslední části rozhovoru se výzkumník snaží **využít informantovi/ky schopnosti vysvětlování a abstrakce** jako experta pro jeho osobní záležitosti. Informantovi/ce je povoleno odpovídat na otázky typu „proč“, aby se dospělo k vyjasnění významových struktur, které vypravěč neodhalil. Přitom se například vyjasňují kritické body biografických zkušeností (Hendl, 2005).

Rovněž jako Hendl, tak i já považuji za podstatné, že ke klíčovým kritériím platnosti informací z narativního interview patří, aby se skutečně jednalo o vyprávění.

---

¹⁰ Ad hoc (ad hók) je latinský termín, znamenající doslova „k tomuto“, „za určitým účelem“ nebo „pro tento konkrétní případ“ (Schütze, 1999).

Je však možné informantovi/ce pomoci a vyprávění maličko dokládat pomocnými otázkami (Hendl, 2005).

Poslední věcí, kterou je podle mého uvážení potřeba vědět při užití narativního interview, je princip nasycení zkoumaného okruhu. Také Schütze píše, že sběr dat je prováděn až do té chvíle, kdy už se v rozhovorech neobjevují žádné nové teoretické kategorie (Schütze, 1999, s. 42). Avšak tato saturace je pouze ideálem, kterého není možno dosáhnout, pouze se mu v dobře prováděných výzkumech přiblížit. Vždyť každý člověk prožívá vyprávěnou událost jinak. Nejde pouze o úhel pohledu, ale také o specifika, které nás formují. Možná lze najít ještě jinou výpověď. Samozřejmě jde spíše o kategorie, než o jednotlivé případy (Bláhová, 2010).

Kvalitativní data nemají strukturovanou podobu dat, jako tomu je ve výzkumu kvantitativním, což komplikuje jejich vyhodnocení. Jedním z důležitých aspektů výzkumu je kódování. Jedná se o rozkrytí dat směrem k jejich interpretaci. Tento postup vede k doporučení, která data nebo případy je nutné ještě zahrnout do analýzy a jakými metodami se provede sběr dat. Rozlišují se tři procedury, jakým způsobem zacházet s analyzovaným textem:

- **otevřené kódování** se provádí prvním průchodem daty. Výzkumník lokalizuje téma v textu a přiřazuje jim označení. Pročítá poznámky z terénu a přepisy rozhovorů a všímá si kritických míst. Tato fáze vede k seznamu témat, a tak pomáhá výzkumníkovi vidět témata v celku, což jej stimuluje při hledání dalších témat (Hendl, 2005).
- **axiální kódování** je soubor postupů. Jsou jimi chápány údaje po otevřeném kódování. Znovu jsou uspořádány prostřednictvím vytvářených spojení mezi kategoriemi. Tyto se snažíme popsat, tedy v jakém vztahu jsou (Miovský, 2006).
- **selektivní kódování:** Po výběru centrální kategorie se tato kategorie uvede systematicky do vztahu s ostatními kategoriemi a tyto vztahy dále ověřujeme. Můžeme také rozvíjet jejich popis a výklad. Centrální kategorie je jev, okolo kterého se integrují všechny ostatní kategorie (Miovský, 2006).

3.2 Charakteristika výzkumného souboru

Základní výzkumný soubor představovaly dvě ženy sebeidentifikující se jako Romky s různým socioekonomickým statusem. Doplňkový soubor tvořil sociální pracovník a sociální pracovnice pracující s romskou minoritou.

3.3 Realizace výzkumu

Výzkum probíhal ve dvou fázích. První proběhla v měsíci říjen 2012 a druhá v měsíci březen 2013. Před vlastním výzkumem jsem provedla předvýzkum (seznámení s terénem), díky němuž jsem si za pomoci sociálního pracovníka ze SaSM – DDM ČB vytipovala informantky pro výzkum.

Vzhledem k tomu, že jsem dobrovolníkem v SaSM – DDM ČB¹¹ od roku 2010, neměla jsem problémy s hledáním sociálních pracovníků, jenž pracující s romskou minoritou. Stejně tak nebyl problém vyhledat a vytipovat romské ženy, to již za pomoci pracovníků SaSM – DDM ČB.

V měsíci říjen jsem provedla narativní interview se sociální pracovnící a následně pracovníkem pracující v SaSM – DDM ČB. V měsíci březen proběhlo interview s romskými ženami žijící v lokalitě Máj v Českých Budějovicích.

Každé interview s informantem/kou bylo s jejich souhlasem nahráváno na diktafon. Následně jsem interview doslovně přepsala, několikrát pročetla a po té rozdělila do konkrétních oblastí. Dále pak výsledky rozdělila do určitých oblastí a dále analyzovala formou kódování (vysvětleno již v kapitole 3.1 Strategie výzkumu). Rozhovory trvaly v rozmezí 45 až 60 minut a byly vedeny individuálně.

Z důvodu zachování anonymity nejsou uváděna jména informantů/ek – jejich označení se dozvíme v následující kapitole 4.1 Způsob zpracování interview. Jakákoliv podobnost s jinými osobami je čistě náhodná.

---

¹¹ Nízkoprahové zařízení pro děti a mládež věnující se také příslušníkům romského etnika.

4 Výsledky a jejich interpretace

V této kapitole analyzuji výsledky narativních interview základního i doplňkového souboru, současně uvedu výstupy výzkumu. Hlavní analýza bude především zaměřená na genderové charakteristiky v sociální práci s romskou ženou.

4.1 Způsob zpracování interview

První podmínkou bylo provést doslovnou transkripci mluveného projevu do písemné podoby a to bez nevynechání žádné důležité skutečnosti. Domnívám se, jak uvádí Hendl, že mnoho podstatného vychází právě z doslovné transkripce (Hendl, 2005). Druhým krokem bylo opakované čtení přepsaných interview a jejich studie. Zde jsem se snažila najít jisté souvislosti a propojení. Tyto jsem si vypsala a na jejich základě vytvořila hlavní oblasti:

- zaměstnanost
- vzdělání
- postavené romské ženy v rodině
- zadlužení, sociální dávky a sociální práce
- emancipace.

V následující kapitole jsou tedy přehledně do oblastí a dále do kategorií rozčleněné nejdůležitější citace informantů/ek. Předpokládám, že takto rozdělené výpovědi umožňují v datech lepší orientaci.

Jednotlivé citace informantů/ek jsou podle cílového souboru označovány takto¹²:

- sociální pracovník, sociální pracovnice, Romka A, Romka B.

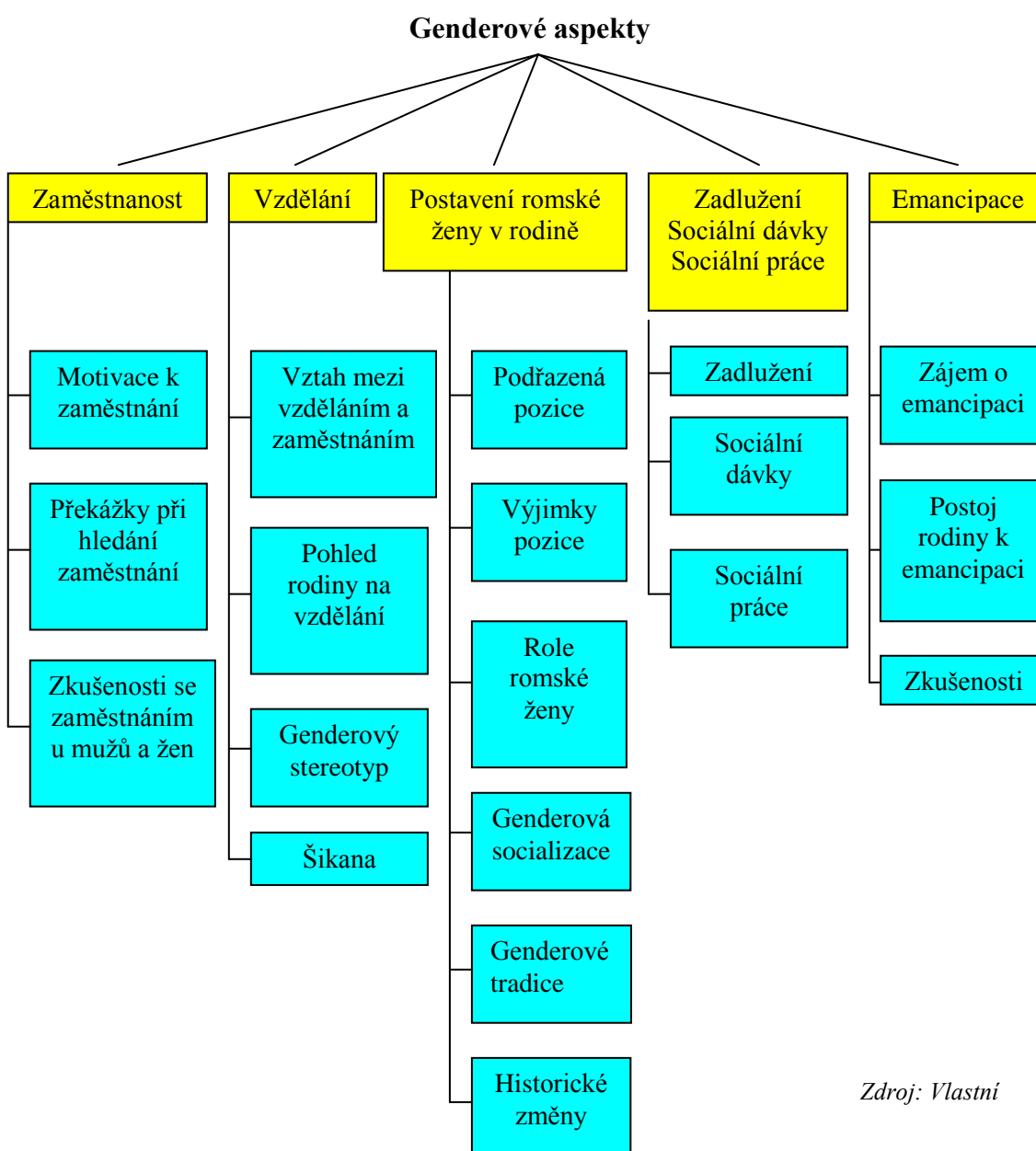
¹² Pozn.: Průměrný věk obou romských žen je v rozmezí od třiceti do čtyřiceti let. V interview informantů/ek se objevují křestní jména členů rodiny, manžela či druha, nebo jména sociálních pracovníků. Tyto jména jsou zaměněna písmenem X a v horním indexu je upřesněno o jakého příslušníka či informanta/ku, se jedná. Není tak narušena souvislost textu (př. „Já když jsem s X^(druhem) začala chodit...“).

4.2 Výsledky

4.2.1 Výsledky otevřeného kódování

V otevřeném kódování prezentuji oblasti: zaměstnanost; vzdělání; postavení romské ženy v rodině; zadlužení, sociální dávky a sociální práce; emancipace. Pro snadnější vizuální přehlednost uvádím na obrázku č. 1 schéma otevřeného kódování:

Obr. 1 Schéma otevřeného kódování

Zdroj: Vlastní

4.2.1.1 Zaměstnanost

V této oblasti jsem identifikovala následující kategorie: motivace k zaměstnání, překážky při hledání zaměstnání a zkušenosti se zaměstnáním u mužů a žen.

a) Motivace k zaměstnání –

Hlavní myšlenkou zde je, že pokud romské ženy pracují, děje se to, protože pracovat musí. Prvotním důvodem je, že romská rodina si uvědomuje nedostatek financí a navzdory genderovým stereotypům, tedy že romská žena má být doma, je naopak rodina podporuje k tomu, aby šly pracovat.

Romky se shodují na tom, že pracovat nejen chtějí, ale z finančních důvodů i potřebují. Stejný pohled na situaci má rovněž sociální pracovníce. Právě důležitost financí podle ní představuje hlavní motivaci k hledání zaměstnání:

„Všichni, kteří přijdou ze žen za mnou tak chtěou právě tu práci. Už od nějakých 14 nebo 15let, kdy třeba dokončí sedmou třídu základní školy, tak prostě řeknou: „Já chci práci a chci to, protože potřebuju mít peníze na diskotéky, na chlast, potřebuju prostě to a to... já třeba tady na Máji neznám rodinu nebo jsem se k takový ještě nedostala, že by ty mámy nechtěly pracovat ...“ (sociální pracovníce)

Finanční motivace k zaměstnání je podporována ze strany rodiny Romek, tedy v takovéto situaci nejsou aplikovány genderové stereotypy navázanosti ženy na domácí sféru:

„... naopak ti otcové chtěj, aby chodily ty jejich (dcery) do práce, protože jim prostě nestačí ty finance.“ (sociální pracovníce)

Naopak chybějící motivace je vysvětlována negativními předchozími zkušenostmi Romek ze strany majoritní společnosti:

„Jinak pak v té pekárně, tak tam jsem dělala rok a po roce tam pak přišel nějaký chlap. A on na mě a ještě na jednu kamarádku svedl, že jsme mu prý ukradly peněženku a za to nás pak vyhodily ven. Takže to na nás svedli jednoduše jako na cikánky.“ (Romka B)

Lze vyvodit, že právě předsudky ze strany majoritní společnosti k Romům/Romkám hrají největší roli při propuštění ze zaměstnání. Obě Romky pocítují, že většinová společnost vnímá všechny Romy/Romky stejně:

„Hlavně to máme blbý, že jsme cikánky. Jako, že jsme podle nich všichni stejní.“
(Romka B)

A dále pak nedostatečnou finanční motivací, kdy mzda, za kterou nekvalifikovaná Romka pracuje, není výrazně odlišná od výše sociálních dávek, na něž dosahuje:

„Co se týká přídavků u ženy, tak motivace ženy není moc velká, protože ona má větší přídavky, než když by chodila do práce.“ (sociální pracovník)

b) Překážky při hledání zaměstnání –

Hlavní překážkou při hledání zaměstnání je příslušnost romského etnika a s ním související předsudky ze strany majoritní společnosti:

„To vám prakticky hned řeknou, jakože ne třeba na rovinu, ale to poznám, že jsem cikán, tak ať se ani nepokouším něco hledat. No a pošlou vás domu. A pak „gádžové“ říkaj, že cikáni nechcou pracovat.“ (Romka A)

Následující překážka navazuje zároveň na předchozí, jenž se týká problematiky romství. Jedná domněnku Romek, že k hledání zaměstnání jim nepomůže ani lepší vzdělání, případně různá potvrzení (doporučení) z předešlých zaměstnání:

„Třeba já jsem měla i různá potvrzení, že jsem pracovala. Můžete mít prostě vysokou školu, můžete mít X titulů, ale jak vidí, že jste cikán.“ (Romka A)

Třetím omezením u romských žen je to, že do zaměstnání odcházejí až tedy, kdy mají děti alespoň schopné o sebe se postarat, případně navštěvují školní zařízení:

„... pokavaď ta ženská začne dělat, tak už má skoro dospělé děti nebo prostě děti, které se o sebe postarají. Romka prostě čeká na to, až to dítě se osamostatní nebo čeká na to,

až to dítě začne chodit do první do druhý třídy. Ale určitě ne jakoby, když jsou malí.“
(sociální pracovník).

c) Zkušenosti se zaměstnáním u mužů a žen -

Romky jsou zaměstnávány na podřadnějších pozicích. Zatímco pro muže jsou možnosti širší, pro ženy jsou přístupné spíše úklidové práce či doplňkové služby, především nemohou pracovat ilegálně.

Obě Romky uvedly druhy svých zaměstnání, jedná se především o pomocné práce:

„ ... jsem pak dělala v lahůdkách, doplňování zboží, úklid apod. ... jsem jednou hledala práci, třeba i na uklízečku.“ (Romka A)

Romští muži většinou pracují ilegálně a spíše vykonávají fyzicky náročné práce přes letní období:

„ Chlap vlastně vždycky pracuje. Většinou, ale pracuje na černo. Většinou se teda jedná o sezónní práce. ... přes zimu jsou většinou doma, protože tu práci nikde neseženou, ale přes léto je většinou pořád někde. Někde kope ... i když je na tom pracovním úřadě, tak pořád maká, i když na černo.“ (sociální pracovník)

Sociální pracovnice navíc uvádí, že muži zaměstnání hledají snáze. Jednou z výhod jednoduššího nalezení zaměstnání u romského muže je fakt, že se nemusejí starat o děti a pečovat o domácnost tak jako romské ženy:

„Já si prostě myslím, že chlapi mají větší příležitost, už jenom kvůli tomu, že nerodí ty děti.“ (sociální pracovnice)

Naopak romské ženy si oproti sociálním pracovníkům myslí, že v porovnání z hlediska genderu, nemá ani jedno z pohlaví jednodušší zaměstnání najít:

„Ani chlapi oproti ženským to nemají lehčí se sháněním práce.“ (Romka A)

4.2.1.2 Vzdělání

V této oblasti jsem stanovila následující kategorie: vztah mezi vzděláním a zaměstnáním, pohled rodiny na vzdělání, genderový stereotyp a šikana.

a) Vztah mezi vzdělání a zaměstnáním -

Sociální pracovníce i pracovník explikují, že bez vzdělání se hůře hledá zaměstnání:

„ ... si ta ženská začíná uvědomovat, že pokud nebude mít lepší vzdělání, nedostane ani tu blbou uklízečku.“ (sociální pracovník)

Zároveň upozorňují, že si tuto skutečnost romské ženy v současnosti začínají uvědomovat a začínají mít o vzdělání zájem. Jedním z důvodů je současná ekonomická situace:

„ ... tak X^(romská dívka) třeba teď dodělala učňák, teď chce na maturitu. ... Je více méně do vzdělávání žene tady - ta ekonomická situace, která tady je.“ (sociální pracovník)

b) Pohled rodiny na vzdělání -

Do vzdělání romských dětí často zasahuje i rodina, přičemž rozhodující slovo má hlava rodiny, především je to otec:

„ ... to jsem se už dneska setkala s jednou holčinou, tak ona mi řekla: „Já jsem chtěla jít studovat, ale máma to nechtěla!“ No a co i ta máma řekne nebo ta nejstarší hlava rodiny, tak to prostě platí. Takže, proč by měla jít studovat, když oni to nechtějí!“ (sociální pracovníce)

c) Genderový stereotyp -

Jedním z genderových stereotypů často i v současnosti zůstává, že od romských dívek se očekává brzké zakládání rodiny. Vzdělání u nich není tedy tak podstatné, jako u romských chlapců:

„ ... u holek se spíš očekává tradičně, co se týká vyučení, vysokých škol, to až není tolik jako u těch kluků. ... prostě ženská by měla mít děti a starat se o ně.“ (sociální pracovník)

d) Šikana –

V neposlední řadě bylo vhodné tuto kategorii rovněž přiřadit, jelikož šikana bývá typicky spojována se školním prostředím. Romové i Romky totiž velmi často především při studiu na základní škole prožívají ze strany majoritní společnosti šikanu. Je třeba upozornit, že je lhostejné, zda se jedná o muže či ženu, na nichž je šikana aplikována, jde především o etnicitu.

Se šikanou se setkaly obě Romky. Romce B, to ale způsobilo tak silný negativní emoční prožitek, až jí to přimělo spáchat pokus o sebevraždu.

„Jinak třeba na základce, to jsem taky měla hrozný. Jsem se tam bála. Já jsem si pokusila vzít prášky, jako zabít se no! Jsem spolykala prášky. Jako já jsem hrozně trpěla jako cikánka ve škole. ... Oni si děcka se mnou právě vůbec jako nehrály, nebavily se se mnou, smály se mi. Já jsem byla jediná cikánka ve škole.“ (Romka B)

4.2.1.3 Postavení romské ženy v rodině

V této oblasti jsem vymezila kategorie: podřazená pozice, výjimky pozice, role romské ženy, genderová socializace, genderové tradice, historické změny.

a) Podřazená pozice -

Romská žena již od útlého dětství stojí tradičně na nejnižší pozici. Podřadné postavení ženy se projevuje v mnoha situacích – péče o domácnost, výchova dětí, obstarávání potravin jakýmkoliv způsobem a mnoho jiného. Na podřazenosti má však hlavní význam i neplodnost ženy.

Tradičně pak v rodině zůstává, že naopak nejvyšší postavení má nejstarší muž, ten pak často vypomáhá s výchovou vnoučat, jelikož jeho slovo je vždy prioritní a je respektováno všemi členy rodiny.

Sociální pracovník definuje postavení romské ženy v rodině jako na nejnižší pozici:

„Žena u Romáků je vždycky, až ta poslední. Prostě žena je, em, první jsou děti, manžel, staří a potom je až žena.“ (sociální pracovník)

Sociální pracovník upozorňuje na skutečnost, že pokud je žena neplodná, ztrácí svoji hodnotu a určitá práva v rodině.

„ ... žena je strom, který musí plodit. Pokud neploď, tak je to špatně, tak to není žena. Může tam s nima bydlet, ale už ztrácí úplně všechny práva.“ (sociální pracovník)

Úvodem této kategorie, jsem se zmínila také ale o postavení romského muže v romské rodině. Ten má v rodině vždy hlavní slovo, které je respektováno. Romka B vypověděla, že pokud jejich děti netolerují výchovu svých rodičů, pomůže s výchovou dědeček. Rodina Romky B tohoto rodinného člena velmi respektuje:

„ ... když třeba děcka neposlouchají a nejde to ani po dobrým, ani po zlým a nezmůžu nic ani já ani jejich táta, tak jdeme za dědečkem. ... ten je seřve, zmlknou, sklopí hlavy a je klid. Jako mi z něho máme všichni respekt z mého táty. Ten už ukáže

to „čoro moro“! Dědeček je ta prodloužená ruka táty. Ten jako hodně pomůže s výchovou dědek náš, to je autorita.“ (Romka B)

b) Výjimky pozice –

Sociální pracovník rozlišuje dvě role, kdy má romská žena vyšší postavení než muž. Jedná se o těhotnou ženu a starou ženu. Ve stáří je žena uctívána pro své životní moudro. Avšak nejvýznamnější postavení má romská žena během těhotenství. V tomto období má tak významné postavení, že jí její partner splní téměř jakékoliv přání:

„ ... záleží na tom, jestli je těhotná nebo stará. To jsou dvě pozice, kdy ta žena má na vrch nad mužem. Když je stará, tak má nějaké moudro. Žena, když je těhotná a ona má třeba i chuť na pomeranč, někdy večer, tak ten muž prostě jde, musí jí ten pomeranč sehnat. Protože ta ženská během toho těhotenství je, žije v blahobytu. Ten manžel se o ni stará úplně nehorázně.“ (sociální pracovník)

c) Role romské ženy –

Až na výše zmíněné výjimky, jsou romské ženy povinné zastupovat role, ať už v kontextu péče o domácnost, výchovy dětí či v kontextu jiném.

Romky se shodují, že jsou povinné uspokojovat základní životní potřeby domácnosti a především musí znát, co její rodina potřebuje:

„ ... když je žena doma a i já to tak mám, tak má samý povinnosti. Jako je vaření, uklízení a starat se o rodinu a o určitý věci v domácnosti. To prostě u nás platilo a platí furt, co já vím.“ (Romka B)

Sociální pracovnice a Romka A dokonce upozorňují, že romský muž očekává od své ženy, že bude zabezpečovat všechny potřeby rodiny. Avšak sociální pracovnice se domnívá, že romské ženy si v současné době toto už tak neuvědomují:

„Ti chlapi chtějí, aby tomu tak bylo“ (Romka A), „ ...ty otcové, pořád chtějí a očekávají, aby ta jejich žena byla pořád ta živitelka ve smyslu péče o domácnost, ale ty ženský Romky, už to dneska tak moc takto nevnímají.“ (sociální pracovnice).

Ačkoliv je romská žena tedy podle výše zmíněného povinna pečovat o domácnost, apod., romský muž často v domácnosti vypomáhá partnerce rovněž:

„Partner rodině často po práci pomůže, třeba umýt nádobí. Pomůže s dětma, apod. To je právě ta výpomoc toho chlapa, že pomůže se ženskými pracemi u toho cikána.“
(Romka A)

I přesto, že partner vypomáhá s výchovou dětí, je to především žena, která je za výchovu zodpovědná. Obzvláště, když je na mateřské dovolené:

„No pokud jsem nemateřské, tak jako o děcka, to jsem především já, kdo je vychovává.“ (Romka B)

Další z rolí, kterou romská žena zastává, je hospodaření s penězi. V případě, že je nedostatek financí, které obvykle zajišťuje běžně muž, je povinná zajistit je žena:

„...když nejsou peníze, musím je nějak obstarat já. ... Jako s financema hospodařím já.“ (Romka B)

V neposlední řadě hraje romská žena roli pečovatelky, ve smyslu péče a výpomoc rodiny jejího partnera. Například Romka B pečuje nejen o svoji rodinu, ale i o matku jejího druha. Například tchýni zajišťovala bydlení:

„Ta maminka od X^(druha), tak ten její partner ji vyhodil z domu, ona teda neměla kam jít. Takže já jsem ji ještě naopak obstarala azyl, pak ubytovnu. A nakonec se rozhodla, že půjde do Tábora. ... Takže já se naopak o tu jeho maminku starám ještě do teďka, když je něco potřeba.“ (Romka B)

d) Genderová socializace –

Zde je myšleno, že romské ženě je už od útlého dětství automaticky připisována jistá genderová role, se kterou se postupně ztotožňuje. Tedy jakou tu roli bude i v budoucnu nadále zastupovat.

Sociální pracovník konkrétně vymezuje postavení romské ženy oproti romskému muži už od jejího dětství. Popisuje, jaké funkce musí umět zastat. Tedy výpomoc v domácnosti a podpora výchovy mladších sourozenců. Tímto ztrácejí své dětství. Chlapci jsou od těchto povinností zproštěni:

„Holky, když jsou malý, tak už se začínají starat o děti, začínají se starat o domov. Více méně, ty mladší nebo ty dříve narozený holky, začínají vlastně nahrazovat tu mámu. Tím vlastně ony ztrácejí to své dětství. Takže ony, co se týká prostě jídla, hlídání dětí, co se týká praní, tak všechno dělají ty ženy. Kluci naopak ne. Ti mají prostě pole působnosti. To jsou takoví ti miláčci, kteří prostě potom budou vydělávat.“ (sociální pracovník)

Velká změna pak nastává v dospělosti, respektive před svatbou či po svatbě. Tyto změny častou vedou opět k prozatímnímu snížení jejího statusu. Sociální pracovník popisuje jednu z dalších tradic, kdy se romská žena nastěhuje do rodiny svého budoucího manžela. Je povinna přizpůsobit se životu, na který je její druh zvyklý od svého dětství:

„ ... tak je třeba u chlapa a u ženský, když třeba mají svatbu. Tak ta ženská musí k tomu chlapovi jít do jeho rodiny a ta nejstarší jí ukáže, jak ten její syn, jak má rád jídlo, jak se to má vařit. Velkej problém pokud to není!“ (sociální pracovník)

e) Genderové tradice -

V romské rodině je tradičně očekáváno, že romská dívka se vždy přistěhuje do rodiny partnera. Syn v dospělosti zůstane u své mámy. Takto tomu měla i Romka B:

„Taky našeho X^(syna), tak ten zůstane u mě, až si vezme ženskou. Moje holky ty půjdou z domu zase za tím svým. Ono to je ale takhle všude. Jako hlavně, když ta rodina má jednoho kluka, tak ten v rodině zůstává, aby té snaše předala ty zkušenosti, a holky ty jdou z domu k tomu svému.“ (Romka B)

f) Historické změny -

V této kategorii se mění pozice romské ženy především ve věcech týkající se interrupce.

Sociální pracovník vysvětluje, že interrupce v dřívější době nebyly, protože jim to jejich víra spíše zakazovala. Proto, toto téma nikdy ani neřešili. Dnes je tomu, ale naopak:

„ ... protože Romové jsou hodně pobožní, tak dřív interrupce nebyly. Dřív to neřešili. Dneska už to bohužel řeší. Dneska už ty interrupce jsou. ... teď se to zrovna začalo stávat, že ty interrupce se dějí.“ (sociální pracovník)

Přesto zvažuje, zda by k interrupci negativně nepřistoupila rodina, především starší generace. Obává se, aby romskou dívku (ženu) rodina neodvrhla:

„ ... záleží, jak to mají v té rodině, jestli by ji neodvrhli. Nebo jako jestli by byl vyloženě takovej táta, kterej by ji to jako zakazoval. Rodina možná jako si myslím, že jo. Že ta asi určitě by byla proti tomu. Že i ta její máma by to nechtěla. A možná si myslím, že do toho občas hodně mluví i ty babičky, že ty by s tím nebyly spokojený. Ty babičky právě žijou ještě v té jinčí době.“ (sociální pracovnice)

Sociální pracovník upozorňuje, že záleží na postavení rodiny, jak by k této problematice přistupovala:

„ ... záleží, jaká je to rodina. Když je to nějaká degežská rodina, tak tam jo. Pokud ne, tak tam se třeba postarají nějak ti prarodiče, anebo se prostě nějak domluví.“ (sociální pracovník)

4.2.1.4 Zadlužení, sociální dávky a sociální práce

V této oblasti jsem stanovila kategorie: zadlužení, sociální dávky a sociální práce.

a) Zadlužení -

Většina dluhů vzniká velice nenápadně, například za ilegální jízdu městské hromadné dopravy. Ilegálně prý častěji jezdí muži:

„Tak můj X(partner romky B) často s kamarády jezdil MHD na černo. Ted'ka ale vím, že má plno dluhu z mládí a nám to pak komplikuje bydlení, takže tu radši u mě není nahlášen.“ (Romka B)

Obě Romky uvádějí, že příjem dávek se součtem mzdy často nestačí na pokrytí pravidelných nákladů, například zaplacení nájemného, které je často vysoké, dále poplatky za dodávku energie, apod. Toto se kumuluje a postupně tak vzniká zadluženost:

„Beru přídavky na děti, na bydlení a hmotnou nouzi беру. Do měsíce je to asi 10.000Kč. Můj chlap ten teda taky přispívá jako, když zrovna chodí do práce. To má tak těch 10.000Kč., takže dohromady to dáme těch 20.000Kč., když je zima tak to je mnohem horší. Ale jako co z toho, když pomale 10.000Kč, tady zaplatím za nájem. Navíc ale elektriku doplácím 1.000Kč, ted' mi přišel doplatek 4.000Kč., takže jako mám toho fůru. Prostě nevyžijem, to je z měsíce na měsíc. A pokud chceme dopřát trochu i dětem, tak je jasný, že se pak člověk měsíc od měsíce zadluží.“ (Romka B)

b) Sociální dávky -

Romské ženy dosahují větších nároků na sociální dávky, jelikož nejsou se svými partnery oddáni. Dále pak partner není často nahlášen k trvalému pobytu tam, kde je jeho partnerka s dětmi, tudíž se při výpočtu dávek hledí na tuto ženu jako samoživitelku, hradící sama veškeré náklady spojené s bydlením apod. Nejčastějšími dávkami, které romská žena pobírá, jsou dávky ze státní sociální podpory (tj. příspěvek na bydlení, přídavky na dítě a rodičovský příspěvek) a dále pak některé dávky z pomoci hmotné nouze.

Romské ženy mají podle sociálního pracovníka daleko větší možnost nároků na státní dávky, což zdůvodňuje především počtem narozených dětí:

„Tak samozřejmě jsou na to daleko líp ženy. Protože jsou doma a starají se o ty děti. Mezitím si skočej porodit i další. Prostě mají větší nárok na ty dávky.“ (sociální pracovník)

V některých případech se pak stává, že si na pravidelný příjem dávek Romky navyknou a to vnímají nadále jako samozřejmou součást života:

„No tak všichni nastavujou ruce a chtěj dávky. Když pak třeba berou ten rodičák, tak ten je na dýl a ony si na tu pravidelnost příjmu navyknou. ... samozřejmě, že úplně nejradši chtějí žít z dávek.“ (sociální pracovnice)

b) Sociální práce

Sociální pracovník zde poukazuje na jisté tradice, na které si Romové/Romky při návštěvě do domácího prostředí sociálními pracovníky/cemi potrpí. Jedná se především o genderová pravidla. Nejdůležitější v sociální práci je tyto pravidla dodržovat a především si je vůbec uvědomovat:

„ ... nikdy nechodíme po jednom. Nejlépe žena a muž, protože oni v tom vidí tradici tý rodiny. Takže tam, kdyby třeba žena šla do bytu a byl tam třeba jenom muž, tak je to špatně. A zas naopak. Nikdy, prostě vždycky, když je to rodina, tak by tam měli být oba. Ale nevstupovat jenom, když je tam jeden z nich. A i když je to stejné pohlaví. Protože, když je to ona, tak z ní udělají „lubni“ – kurvu, a když je to on, no tak více méně mu to projde.“ (sociální pracovník)

Zde navazuji na předchozí odstavec, vztahující se na sociální šetření. Uvádím negativní zkušenost, kterou zažila Romka B. Pracovníci/ce v pomáhajících profesích se během sociálního šetření chovali opovrhující, nevhodným a diskriminujícím způsobem:

„ ... když by takhle přišli do rodiny a něco se jim nabídlo, no a to už poznáte jak se tváří. To poznáte z jejich těla, že odmítají, protože se štítí, že jsou u cikánů. Ani si

nesundají tu bundu, asi aby se neušpinili, nebo nevím. Někdy to jednání je fakt hrozný. Nic pomale neřeknou, akorát jsou spíš sprostý a honem aby byli pryč, aby asi něco nechytli. Prostě hážou cikány do jednoho pytle.“ (Romka B)

Zde naopak popisují situaci, když romští klienti/ky dochází z jejich prostředí do organizace. Sociální práci popisuje z hlediska genderu. Tedy během sociální práce romský muž jako klient nejraději dochází k sociálnímu pracovníkovi a naopak romská žena spíše řeší situace se sociální pracovnící:

„Já jako sociální pracovník, tak ke mně chodí Romáci. Můžou ke mně chodit i holky, jako Romačky, ale ty už ke mně moc nepřijdou, spíš jdou k ženský. Už jenom proto, že jsem chlap. A prostě v té naší společnosti jsou doslova ženský a jsou chlapi. Dřív bylo i takto to řešení, chlap s chlapem. Dneska už to ale dávno není.“ (sociální pracovník)

Ačkoliv Romka B uvažuje, zda pro sociální práci není významnější muž:

„ ... jestli ten chlap v těch organizacích není lepší, jako proto, že je takovej jako chlap víc autorita, nevím!“ (Romka B)

Sociální pracovník v tomto případě upozorňuje, na co by si pracovníci muži pracující s romskými ženami-klientkami měli dávat pozor. Respektive řečeno, že ženy mohou situace využít ve svůj vlastní prospěch a poškodit tak pracovníka:

„Ke mně, když přijdou holky, tak si ale dávám velké pozor. Většinou chci, aby tam se mnou ještě někdo byl, nebo si nechám otevřené dveře, už jenom z toho důvodu, že ty ženský jsou občas mrchy. A ty dokážou z tebe udělat nehorázného vošoustníka a prostě ne!“ (sociální pracovník)

Podíváme-li se dále na klientelu, z hlediska genderu jsou hlavními klienti podle sociálního pracovníka muži. Případně za rodinu řeší muž, jako hlava rodiny. Sociální pracovník tento fakt zdůvodňuje, že se romské ženy starají o domácnost a řešitelem je proto jejich partner:

*„Často spíš chodí muži. A pokud by přišla rodina, tak by to byl chlap, kterej by řešil. ...
No protože ty holky nikam moc nechodí, protože mají právě ty domácí povinnosti.“*
(sociální pracovník)

4.2.1.5 Emancipace

V této oblasti jsem stanovila následující kategorie: zájem o emancipaci, postoj rodiny k emancipaci a zkušenosti.

Přílišná a rychlá emancipace romských žen beze změn a začlenění romské menšiny do společnosti, by mohla mít spíše negativní následky. Pokud chce romská žena usilovat o určitou emancipaci, a její rodina tuto potřebu nepocítuje, respektive odmítá, je zde riziko zatracení ze strany její rodiny. K emancipaci romských žen prozatím prý nedošlo, respektive řečeno není tolik zájemkyň, aby se toto úspěšně podařilo.

a) Zájem o emancipaci -

Sociální pracovník se nedomnívá, že by se romské ženy výrazně dožadovaly lepších práv. Dodává však, že je to spíše zapříčiněno malým počtem romských žen, které by o toto usilovaly. Sám zná jenom dvě romské ženy, které by případně usilovaly o určitou emancipaci:

„Jednou to třeba přijde. Ale zatím jich není tolik, aby se ujednotily, daly se dohromady a na tohle se zmohly. Ještě to není. Ještě jich je strašně málo. Vem si to, že takový Romky tady z města znám tak dvě, které by do toho šly.“ (sociální pracovník)

b) Postoj rodiny k emancipaci -

Sociální pracovnice si myslí, že romská žena v postmoderní společnosti má lidská práva. Pokud by se však dožadovala „jakési emancipace“, nebo lze říci dožadování se jistých práv, zůstává však problémovým faktem její postavení v rodině. Tedy zda není riziko, že by jí mohla rodina odvrhnout:

„ ... že by zase neměla nějaký práva, to ne. Tam je to pak zase o tom, jaká je ta rodina, jestli ji neodvrhne. Ten chlap vůbec si prostě najde líp tu práci. Jako dokavad' ta ženská, má ty děti, tak jako je znevýhodněná. ... to je vlastně pak taky staví do té nevýhodné ekonomické situace. ... Ale já už to jako nevnímám, že je to jako tomu bylo dřív. ... Ten chlap ji v tom i dneska jako podporuje do té práce.“ (sociální pracovnice)

Sociální pracovník vysvětluje jakým způsobem je myšleno, že rodina emancipovanou romskou ženu odvrhne. Respektive řečeno, pokud je romská žena na lepší pozici, tedy na jakémsi středu mezi Romy/Romkami a majoritní společností, je rizikem, že ji její komunita plně nepřijímá. Ano, rodina ji sice nechá u sebe bydlet, ale nepovažuje ji za svého právoplatného člena rodiny.

„ ... holka, která je trochu emancipovaná, tak už ji neberou ti ostatní. Už je pro ně jasnej gádžo, ..., už se dostala do nějaký vrstvy, kde prostě ta žena zaujímá lepší nadhled nad tím vším. Daleko líp přemýšlí, což ten kluk tohleto prostě nepřenes. Nepřenes přes srdce to, že ta holka by měla být chytřejší a vydělávat víc než on. Už jenom to, že přemýšlí jinak, tak je to až tak způsobený, že ta komunita ji prostě odvrhne. Neodvrhne ona rodinu, ale ani ta rodina ji jako až tak doslova neodvrhne, ale už je prostě pro ně někdo jinej. Pořád jako bude patřit k nim, ale už je prostě mezi černýma a bílýma. Už je někde veprostřed.“ (sociální pracovník)

c) Zkušenosti -

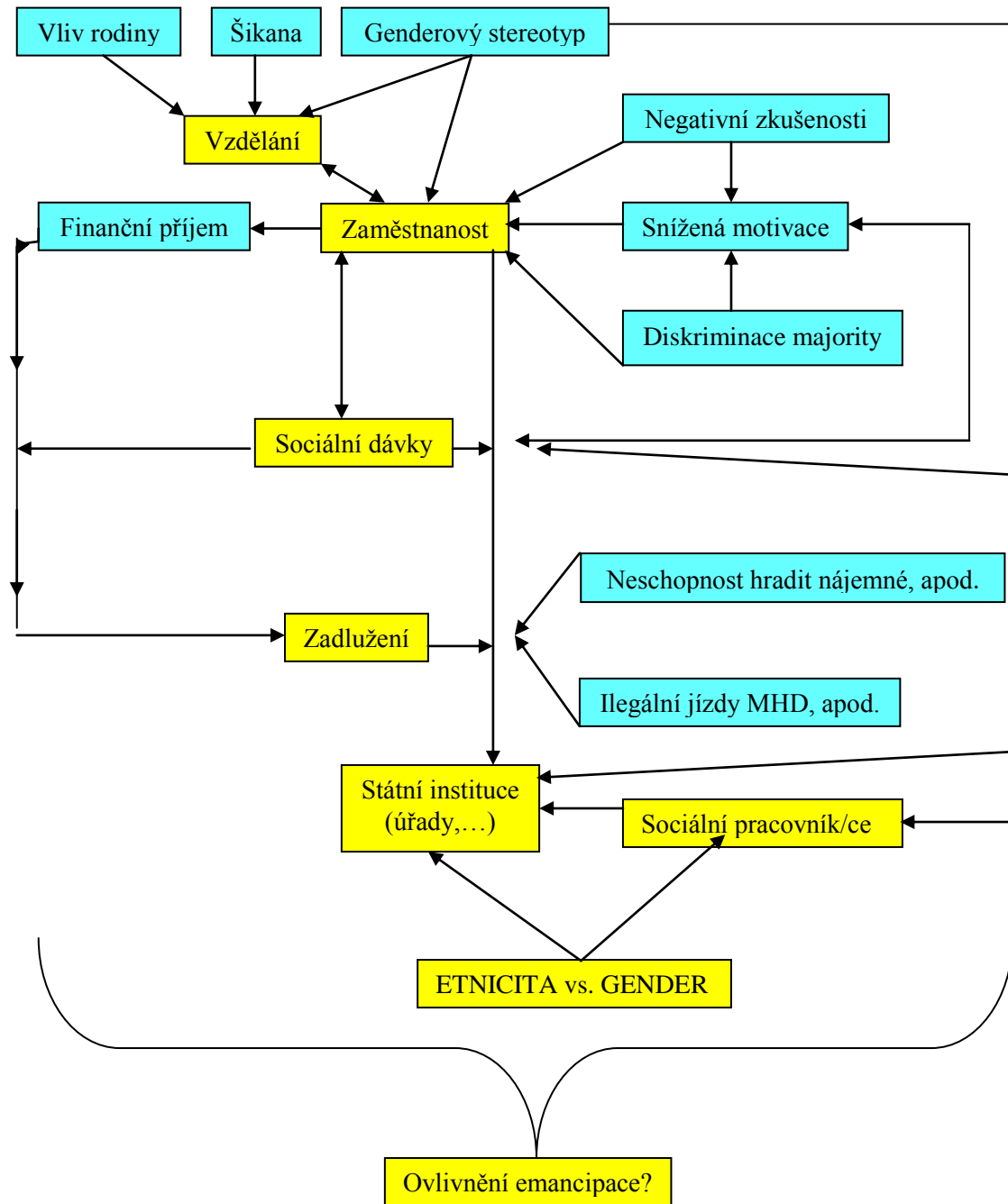
Sociální pracovník uvádí vlastní zkušenost emancipované romské dívky, jakým negativním způsobem k ní romští vrstevníci přistupují. Tato romská dívka má zájem o vzdělání ukončené maturitní zkouškou. Už pouze z tohoto důvodu ji její vrstevníci nepřijímají a verbálně ji uráží.

„X^(romská dívka) třeba teď dodělala učňák, teď chce na maturitu. Ale už jenom tím, že chce na maturitu, že chce něco víc pro sebe v životě udělat, tak už je špatná. Už je divná, už se tady na ni všichni koukaj. Ti kluci, všichni se na ni dívaj opovrženě. Jo, baví se o ní, že je to děvka, že támhle dá, támhle dá, přitom se s těma klukama jenom baví. Jo, je špatná. Je špatná, protože má na víc než oni. Má svůj hlavně cíl, kterého málo kdo ho dosáhne.“ (sociální pracovník)

4.2.2 Výsledky axiálního kódování

Pro přehlednost uvádím na obrázku č. 2, schéma axiálního kódování:

Obr. 2 Schéma axiálního kódování

Zdroj: Vlastní

Smyslem předkládaného axiálního kódování je poukázat vzájemný vztah, který se mezi jednotlivými oblastmi či kategoriemi prolíná.

Obě Romky mají vystudované pouze základní vzdělání. Mezi hlavní příčiny ovlivnění úrovně vzdělání, patří vliv rodiny. Respektive řečeno hlava rodiny, jež rozhoduje, zda se dívka či chlapec mohou nadále vzdělávat. Dále má na vzdělání vliv, genderový stereotyp. To znamená, že od romské dívky se očekává brzké zakládání rodiny, proto není potřeba, aby dosáhla určité úrovně vzdělání, ačkoliv by si to často sama přála. Mnohdy vzdělání ovlivňuje také šikana, kterou romské děti prožívají ve školním zařízení ze strany majoritní společnosti.

Vzdělání velmi úzce souvisí s nezaměstnaností. Nízká kvalifikace totiž komplikuje možnost uplatnění se na pracovním trhu. Pokud však Romky zažívají opakující se negativní předchozí zkušenosti, týkající se nepřijetí ze strany zaměstnavatelů, snižuje se motivace ucházení se o zaměstnání. Nepřijetí Romek je často způsobeno diskriminací (předsudky) ze strany zaměstnavatelů, kteří navíc generalizují negativní zkušenosti na všechny Romy/Romky. I na zaměstnání má vliv tradiční postavení romské ženy v rodině. Jedná se o to, že žena má stereotypně hierarchicky nejnižší postavení v rodině. To rovněž znamená, že se od ní očekává péče o domácnost a výchova dětí. Do zaměstnání tedy dochází, až tehdy, kdy děti nepotřebují maximální všestrannou péči matky.

Na nízkou motivaci ucházení se o zaměstnání, má mnohdy vliv také výše sociálních dávek, které jsou často vyšší než mzda za vykonanou práci. Navíc jsou to právě Romky, které mnohem snáze získávají nárok na tyto dávky. Tato skutečnost způsobuje, že romské ženy si pak na státní podporu velice rychle navyknou a tento fakt pak následně berou za samozřejmost.

I přesto, že mají Romky/Romové pravidelný měsíční finanční příjem, ať už se jedná o mzdu legální či ilegální a dále pak zmíněné dávky, řeší vysokou zadluženost. Ta častokrát vzniká z neschopnosti pravidelně uhradit nájemné či jiné poplatky. Rovněž jsou to ale i ilegální jízdy městskou hromadnou autobusovou dopravou, jež rozjíždí proces zadlužení.

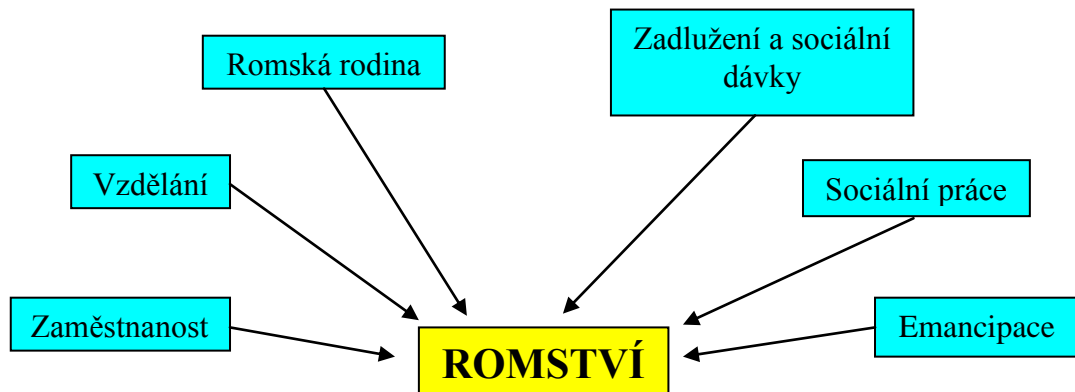
Zadluženost je pouze jedním z mnoha důvodů, pro navštívení státní instituce, která by jim pomohla vyřešit nepříznivou situaci. Častokrát se však vyskytuje diskriminující přístup ze strany těchto pracovníků. V případě, že však nastoupí na pomoc Romce sociální pracovník/ce, objevuje se i z jeho/její strany určitý problém. Tj. sociální pracovníci/ce si mnohdy neuvědomují, že právě k Romkám musejí přistupovat ojedinělým způsobem. V praxi to znamená, že musejí romským ženám pomáhat nejen na základě jejich etnicity, ale nesmějí také opomíjet, že jsou to pořád ženy a ne jen Romky. Gender zde není najednou reflektován.

Všechny výše zmíněné faktory, nejspíš právě ovlivňují neuskutečnění, popřípadě zpomalení emancipace romských žen. Význačným způsobem má však na emancipaci vliv také rodina. Jelikož jediné místo, kam Romky (i Romové obecně) bezesbytku stále skutečně patří, je romská komunita, respektive rodina. V případě, že romská žena usiluje o emancipaci, je riziko, že jí rodina zatratí. Pro ni, již pak není cesta návratu, jelikož se ocitá na rozcestí mezi romskou komunitou a majoritní společností.

4.2.3 Výsledky selektivního kódování

Pro přehlednost uvádím na obrázku č. 3, schéma selektivního kódování:

Obr. 3 Schéma selektivního kódování

Zdroj: Vlastní

Na základě výzkumu se mezi jednotlivými stanovenými oblastmi, případně kategoriemi prolíná i centrální kategorie. Jedná se o problematiku romství. V těchto oblastech či kategoriích vyplývá stále aktuální obraz situace Romů/Romek u nás a vztahů, jež k nim mají jejich spoluobčané. Tyto informace zároveň vysvětlují, jaké problémy nejen obě Romky, ale zřejmě i celá romská menšina zažívají. Respektive řečeno, ve všech oblastí či kategorií:

- zaměstnanost
- vzdělání
- romská rodina
- zadlužení a sociální dávky
- sociální práce
- emancipace

at' už více či méně, se objevuje diskriminace způsobená předsudky a stereotypy ze strany majoritní společnosti vůči romské etnicitě. Obecně známo, negativní vztah k Romům/kám v české společnosti je zakořeněn na těchto negativních předsudcích.

Majoritní společnost generalizuje případné negativní zkušenosti ze strany Romů/ek na všechny Romy/ky.

Toto však Romové/Romky intenzivně pociťují. Uvědomují si, nedůvěru vůči celému romskému etniku, jež se prolíná v mnoha životních oblastech. Tyto ukazují výsledky výzkumu:

a) zaměstnání:

Romky uvádějí, že se často potýkaly s projevy diskriminace v případě žádosti o zaměstnání. Právě tato skutečnost jim komplikuje v případě zmíněné pozitivní snahy, najít vhodné zaměstnání. Případně to způsobuje snížení motivace zájmu o zaměstnání, způsobené předchozími negativními zkušenostmi.

b) vzdělání:

Diskriminace Romů/Romek začíná již na základních školách. Podle výpovědi obou Romek, měly co dočinění se šikanou ve školských zařízeních. Případně rovněž diskriminaci, nebo lze říci nepřijetí romské etnicity ze strany majority, zažívají romské děti těchto Romek i v postmoderní společnosti.

c) romská rodina:

Rodina je pro Romy prioritní hodnotou. Přesto se i zde ze strany majority objevuje nařčení, že romská rodina je nefunkční a neodpovědná. Přesto informanti/ky vypovídají pouze o tradicích či genderových stereotypech, nikoliv však o rozvrácených či nefunkčních vztazích v rodině.

d) zadlužení a sociální dávky:

Mnoho Romů/Romek je závislých na sociálních dávkách, navíc často řeší problematiku zadlužení. Romky i sociální pracovníci, jež tvořili výzkumný soubor této práce, rovněž ve svých interview vypovídají o finančních situacích, ve smyslu zadluženosti a sociálních dávkách. I zde jsou předsudky ze strany majoritní společnosti – například, že se Romové/Romky snaží žít příživnický a zneužívají sociální dávky. V jistých případech jsou však některé předsudky z části skutečné, tedy že Romky opravdu některé dávky považují za samozřejmost.

d) sociální práce:

Právě sociální práce je oblast, ve které se prolíná problematika spojená s robsvím. Tento problém pociťují Romky i při sociálních šetření. Majorita, respektive zde myšleno, pracovníci v pomáhajících profesích, pohrdají klienty/kami, jež jsou příslušníky romského etnika. Často vykonávají práci jen od očekávaného rozsahu, tedy nic nad rámec požadavků a nesnaží se uvědomovat si, že romské ženy jsou znevýhodňovány hned dvakrát – tedy jako ženy a dále jako Romky. Je tedy zjevné, že u Romky jsou v této oblasti ze strany majority znevýhodňovány ve smyslu jejich etnicity, gender zde není vůbec reflektován. Sociální pracovníci si tedy neuvědomují důležitost dvojnásobného znevýhodňování.

e) emancipace:

Možná i proto, tedy kvůli tak časté, všude prolínající se problematice, je „zbržděna“ emancipace romských žen.

5 Diskuze

V této kapitole budou vyhodnoceny a okomentovány výsledky výzkumu a dále výsledky diskutuji s teoretickými východisky. Diskuze je pro lepší přehlednost řešena dle jednotlivých oblastí, které vyplynuly z výsledků výzkumu. Dále uvádím odpovědi ke každé výzkumné otázce. Na konci kapitoly upozorňuji rovněž na možná zkruslení v rámci narativních interview s informanty/kami.

Úvodem samotné diskuze chci upozornit na svoji domněnku, že v České republice vzrůstá zájem o studia genderu, jenž má podle Valdové (2006) rozhodující význam pro utváření společenských struktur, vztahů, pro dělbu práce a s ní související obsah ženské a mužské role (Valdová, 2006).

Během vypracování celé této diplomové práce jsem postřehla mnoho důkazů potvrzující mnou výše zmíněnou domněnku. Mnoho známých organizací realizuje stále pravidelněji různé přednášky, semináře, konference, apod., které mají přispět k informovanosti všech genderových aspektů. Například nevládní organizace Gender Studies, o.p.s. pořádá pravidelné přednášky, tzv. „Aktuální program cyklu přednášek Úterky s Gender“.

Také se pořádá mnoho seminářů, jež jsou zrealizované, respektive věnované romským ženám, jelikož to jsou právě ony, které nejsou v celospolečenském diskurzu dostatečně tematizovány. Zmocněnkyně vlády pro lidská práva, Mgr. Šimůnková, se snaží o maximální zviditelnění názorů romských žen. Za tímto účelem pořádá různé semináře, často nesoucí název „Romské ženy“. Cílem semináře je umožnit romským ženám, aby dokázaly formulovat své potřeby a požadavky ohledně podpory státu pro svoji emancipaci ve společnosti a vytvořit prostor pro dialog a networking mezi romskými ženami a zainteresovanými pracovníky státní správy, pomáhajících profesí, teoretiky a výzkumníky (Aktuality zmocněnkyně vlády pro lidská práva, 2012).

a) Zaměstnanost:

Jelikož negativní vztah k Romům/Romkám je v české společnosti často založen na negativních předsudcích, bude tato diskuze občasně proložena právě i s předsudky. Romové se prý snaží vyhýbat poctivé práci. V zaměstnání jsou pak případně nespolehliví, neukáznění a odborně nezpůsobilí, a tím tak nepoužitelní pro kvalitní pracovní výkon (Mastná, 2009). Ano, i takto lze tuto myšlenka pojmout. Avšak se domnívám, jak uvádí i jiné literatury, že větší část Romů/Romek nezaměstnaných, pochází z typicky sociálně vyloučených romských lokalit (Navrátil, 2003). Je zapotřebí si uvědomit, že nezaměstnanost Romek/Romů je mnohdy zapříčiněna nepřijetím ze strany zaměstnavatelů. Niederle (2002) navíc uvádí, že tito zaměstnavatelé zároveň generalizují negativní předchozí zkušenosti zapříčiněné některými Romy/kami, na celé romské etnikum (Niederle, 2002). Toto pak podle výzkumu snižuje motivaci pro ucházení se o zaměstnání. Ačkoliv jsou Romky, které by chtěly pracovat.

Například romská informantka A z mého výzkumu je zvyklá pracovat celý život. Též jsem pociťovala, že tato Romka projevuje, v případě ztráty zaměstnání, evidentní zájem o zaměstnání. Při interview s mnoha jinými Romkami, které se nevztahují však k této diplomové práci, jsem od nich pociťovala zájem o zaměstnání, případně o tom mluvily alespoň o tom v tomto kontextu.

Bohužel podle Janebové (2006) zůstává skutečností, že romské ženy patří stále ke skupinám, které nejvíce ohrožuje nezaměstnanost (Janebová, 2006).

Dále jsem od informantů/ek získala cenou informaci, kterou však nemohu doplnit, respektive dohledat, žádnou literaturou. Přesto ji sama pokládám za velmi cennou, a proto na ni upozorňuji. Jde o skutečnost, že v současné postmoderní společnosti jsou romské ženy v zaměstnání podporovány svými partnery. Avšak do zaměstnání docházejí až tehdy, když jsou jejich děti schopné postarat se o sebe v rámci možností samy, případně docházejí do školních zařízení. Sociální pracovník potvrdil fakt, že by romská žena své děti nikdy neopustila, pokud jsou ještě velmi malé.

Výsledky dále ukazují, že Romky jsou zaměstnávány na podradnějších pozicích, tedy například uklízečka, doplňování zboží, apod. Samková uvádí, že romské ženy jsou na tyto pozice přijímány především kvůli nízké úrovni vzdělání (Samková, 2011).

b) Vzdělání:

Ve výsledcích se prolínala oblast vzdělávání, která je velmi úzce propojena i s oblastí zaměstnání. Proto se i v této části, zaměstnání rovněž chvílemi prolíná. Jeden z genderových aspektů je, že ženy s nízkým vzděláním ve svém pracovním životě čelí mnohonásobné diskriminaci. Nejsou vystaveny pouze genderovému řádu trhu práce a rodiny a institucionálním bariérám v oblasti rodinné politiky (zejména dlouhá rodičovská a nízká dostupnost zařízení péče o děti), ale jejich znevýhodnění pramení významně právě i z nízkého vzdělání, které v průběhu jejich pracovního života v naší společnosti nabývá na významu.

Formánková uvádí, že výše vzdělání má stále větší vliv na umístění na pracovním trhu, jistotu zaměstnání, mzdové ohodnocení, prestiž, pracovní podmínky a ochranu před možným znevýhodněním (Formánková, 2010).

Ve výsledcích se objevilo, že v některých romských rodinách nesouhlasí, aby jejich děti měli jiné vyšší, než základní vzdělání. Toto souvisí i s tím, že vzdělání u romských žen není podstatné tak, jako u romských chlapců. Od Romky se očekává brzké zakládání rodiny. Podle Janebové mají právě romské ženy menší vzdělání, jelikož se od nich očekává, že v brzkém věku začnou zakládat rodinu a tudíž musejí o své potomky pečovat (Janebová, 2006). Také se říká, že Romové/Romky obecně nepřikládají vzdělání vysokou hodnotu (Navrátil, 2003).

Náhled na vzdělání dětí se často prý ztotožňuje se vzděláním rodičů. Kajanová a kol. (2009) navíc ještě uvádějí, že rodiče často souhlasí s nástupem dětí například do speciálních škol, neboť sami mají s tímto typem škol zkušenost. Také nechtějí, aby na jejich dítě byly kladeny příliš vysoké nároky. Navíc ani často nemohou svému dítěti se školní přípravou pomoci (Kajanová a kol., 2009).

Jedním z posledních faktorů, jež má rovněž značný vliv na vzdělání je podle výsledků šikana. Šikana je totiž velmi úzce spojována se školním prostředím (samozřejmě se může rovněž vyskytovat v jakékoliv jiné sféře – pracovní, ústavní zařízení, apod.) (Kajanová a kol., 2009). Podle výsledků se i obě Romky setkaly se šikanou na základních školách, ať už ve smyslu – ony samy nebo jejich děti. Právě

negativní prožitky spojené se šikanou ze strany majoritní společnosti, snižují motivaci na další vzdělání po základní škole.

c) Postavení romské ženy v rodině:

Ve výsledcích se velmi intenzivně objevuje postavení romské ženy v rodině, přičemž je zmiňována jako podřazená pozice. Podíváme-li se také do historie, i tam byly prvky upozorňující na podřadné postavení romské ženy, které se projevovalo v mnoha situacích. Na veřejnosti kráčela vždy několik kroků za svým manželem a nikdy se s ním nevedla za ruku. Dalším důkazem pokory ženy vůči muži bylo mytí nohou, čímž mu projevovala svou úctu, lásku a oddanost (Žlnayová, 1996).

Podle sociálních pracovníků má prý romská žena nejvýznamnější postavení během těhotenství. Například o tomto ve své publikaci pojednává Kaleja a Knejp (2009), kdy je mateřství v romské komunitě chápáno jako význačná hodnota. Čím více romská žena porodí dětí, tím má významnější postavení ve své rodině. Neplodné ženy ztrácejí svou vážnost a nikdy už v komunitě nebudou respektovány tak, jako ženy plodné (Kaleja, Knejp, 2009).

Romská žena se prý často stěhuje do rodiny svého budoucího manžela. Je povinna přizpůsobit se životu, na který je její druh zvyklý od svého dětství. Turková (2008) rovněž o tomto pojednává jako o jisté tradici (Turková, 2008). Manželství je též podstatné pro pochopení postavení romských žen, jelikož genderový systém převažující u Romů je rozhodujícím způsobem určován zvyky, které souvisejí s manželstvím, rolemi a hodnotami, které je podporují (Budilová, Jakoubek, 2007).

Dále je podle výsledků romská žena, jako budoucí nevěsta povinna naučit se zvyklostem podle svého nastávajícího manžela. S tímto ji pomáhá potencionální tchýně. Žlnayová tento fakt zdůvodňuje tak, že jelikož je romská nevěsta velmi často ještě mladá (cca kolem 16 roku věku), přejímá po svatbě výchovu této ženy především její tchýně. Ta z této mladé nevěsty vychovává ženu a později i matku. Snacha je nucena naučit se zcela nové podřízené roli. Musí přijmout nové zvyky a způsoby, které vládnu v manželově rodině. Například se musí naučit i stejná jídla, na které je její manžel

zvyklý. Proto jsou samotné začátky pro mladou Romku značně obtížná. Než porodí první dítě, stojí na nejnižším stupni rodinné hierarchie (Žlnayová, 1996).

Výsledky uvádějí, že v postmoderní společnosti romský muž často své partnerce v péči o domácnost vypomáhá. Tuto informaci nemohu zkontrolovat s žádnou literaturou či jiným cizím výzkumem. Avšak participuji na výzkumném šetření v projektu s názvem Současné postavení romské ženy v rodině a ve společnosti, kde se od romských žen dozvídám stejnou informaci. Tedy, že se romský muž v péči o domácnost i s výchovou o děti aktivně podílí.

I přesto, že muž s výchovou dětí i podle výsledků aktivně vypomáhá, je to právě romská žena, která je zodpovědná za kvalitní výchovu dětí (Říčan, 2000).

Diskutovala jsem o postavení romské ženy v těhotenství, avšak ve výsledcích se pojednává i postavení romské ženy ve stáří. Toto jsou dvě role, kdy má prý romská žena ve své komunitě na vrh. Lázničková (1999) ve své publikaci rovněž pojednává o tom, že se postavení romské ženy v rodině zvyšovalo s přibývajícím věkem. Ve stáří byla ženám prokazována úcta pro jejich životní moudrost. Jejich společenské postavení se mužům takřka vyrovnalo. Zvláštní postavení pak měli staré ženy „pnuti daj, drap daj“. Tyto ženy získávaly mnoho zkušeností a vědomostí, které nabyly při pozorování vztahů mezi členy široké rodiny (Lázničková, 1999).

Genderový stereotyp, že s financemi hospodaří žena, vyplynul i v mém výzkumu toto uvádí i mnohé literatury. Například Říčan (2000) rozšiřuje informaci, že s financemi hospodaří nejstarší žena (Říčan, 2000). Dále z výzkumu vyplývá, že nejčastějším nositelem financí bývá hlavně muž. Také Stewart uvádí tuto skutečnost a dále informuje o tom, že vydělané peníze předá manželce. V případě, že muž rodinu po ekonomické stránce zajistit nemůže, je toto břemeno na ženě. Tím se ale hierarchie postavení v rodině nemění (Stewart, 2005).

Romská žena podle výsledků prochází i jistými historickými změnami v oblasti vztahující se k interrupci.

Výsledky poukazují, že v „dřívější“ době nebyly romským ženám ze strany rodiny povolovány interrupce. Jedním z důvodů byla především jejich víra, jež zakazuje takovýto zákrok. Tato situace se v postmoderní společnosti změnila. Přesto se

především starší generace přiklání k původní výše zmíněné myšlence. Navíc je zde riziko, v případě, že by se Romka rozhodla pro interrupci i přes nesouhlas rodiny, že ji odvrhne. Samková (2011) ve své publikaci uvádí, že romská rodina je vnímána jako sociální děloha. To znamená, že dítě chrání před problémy, které jsou v daném věku nad jeho síly. Snaží se především o bezstarostný život tohoto dítěte. Avšak výklad slova bezstarostnost u romské populace, nevnímá jako svobodnou volbu. Respektive řečeno, rodina až přespříliš rozhoduje o interrupci romské ženy, často nevyslechne ani její názor na otěhotnění (Samková, 2011). A právě u romských žen je to oproti ženám z majoritní společnosti trochu jiné. Na jedné straně jsou tedy jejich problémy snáze řešitelné skrze rodinu, ctí rodinné vazby a život Romů, ale pokud se chce vyjádřit k interrupci, je zde rodinou značně omezována, říká Rybová (2010).

d) Zadlužení a sociální dávky:

Je zřejmé, že pojmy půjčka, dluh, zadlužení, dlužník a jiné, patří v pozitivním, ale i v negativním smyslu k současnému každodennímu životu. Tyto pojmy se však nevztahují jenom na majoritní společnost, nýbrž je řeší i mnoho Romů/Romek, jak ukazují výsledky výzkumu.

Nejčastěji se podle výsledků jedná o dluhy na nájemném a službách spojených s užíváním bytu a v neposlední řadě například ilegální jízdy městskou autobusovou dopravou. Podle mého názoru, dluhy obecně vznikají tím způsobem, že rodina často neumí hospodařit s finančními prostředky a výdaje vynakládá na úhradu věcí, které nesouvisí s úhradou každodenních potřeb. Musím však upozornit, že se objevovali i výpovědi typu „vysoké nájemné“. To rovněž podle mého názoru, způsobuje pak následující problémy s nehrázením nájmů, poplatků za služby a dodávku energií. To vše způsobuje zadlužení a tak vzniká uzavřený kruh, jelikož se problémy na sebe kumulují. Moji myšlenku potvrzuje Niederle (2002), tedy že nezaplacení nájemného se za stanovených podmínek stává spouštěcím mechanismem procesu, na jehož konci je pak opuštění bytu a nutnost přestěhování (Niederle, 2002).

Výsledky ale poukazují i na jiné. Tedy, že specifickým případem spojeným se zadlužením a jeho nárůstem jsou romští občané, kteří spoléhají a žijí převážně

ze sociálních dávek. Mastná (2009) upozorňuje, že je mnoho romských občanů žijících pouze ze sociálních dávek. Souhlasím pak s názorem, že bez toho, aby měli jiné příjmy, například ze zaměstnání, nejsou následně schopni zcela a pravidelně hradit všechny potřeby. Schvaluji také myšlenku, že by mělo být a nejspíš tomu tak i je, že v souvislosti s vystěhováním občanů je vhodné identifikovat i případy, kdy právě těmto občanům neschopni v původním bydlišti platit nájemné, aby bylo poskytnuto náhradní ubytování (Mastná, 2009).

Jednou z dalších příčin vzniku zadlužení, na niž informanti/ky upozornili je, že rodiny mají v současné době s úhradou nájemného i jiné poplatky značné potíže. Většinou se s tímto vyrovnávají, a stejně tak na toto upozorňuje Niederle (2002), za pomoci výše zmíněných sociálních dávek. Jedná se dle výsledků o dávky státní sociální podpory, sociální péči a dávky v hmotné nouzi. Životní minimum je totiž koncipováno pro krátkodobou expozici a dlouhodobé setrvání na jeho úrovni přináší takovýmto občanům značné obtíže. Domnívám se, že tato příjmová úroveň jim pak nedovoluje vytvářet rezervy.

Výsledky dále upozorňují, že romské ženy dosahují na rozdíl od romských mužů větších snadnějších nároků na sociální dávky, jelikož nejsou se svými partnery oddáni. Dále pak partner není často nahlášen k trvalému pobytu tam, kde je jeho partnerka s dětmi, tudíž se při výpočtu dávek hledí na tuto ženu jako samoživitelku, hradící sama veškeré náklady spojené s bydlením apod. Nejčastějšími dávkami, které romská žena pobírá, jsou dávky ze státní sociální podpory (tj. příspěvek na bydlení, přídavky na dítě a rodičovský příspěvek) a dále pak některé dávky z pomoci hmotné nouze.

Bohužel nemohu tuto informaci nijak podrobněji prodiskutovat či podložit podobnými informacemi. Bylo by tedy do budoucna zajímavé, zabývat se podobnou problematikou, například v souvislosti s výzkumem.

e) Sociální práce:

Výsledky poukazují, že během sociálního šetření je vhodné znát a dodržovat jistá pravidla, které se týkají právě genderu. Rovněž Mastná (2009) klade důraz na zjištění si jistých pravidel a tradic, které se v dotyčné romské rodině preferují. Sama

s tímto názorem souhlasím, ačkoliv se domnívám, že toto v současné době platí spíše u Olašských Romů/ek. Například, že do rodiny by měl vždy vstupovat muž a žena, jakožto sociální pracovníci. Dále pak odkazují na viz. teoretická část mé diplomové práce (Mastná, 2009).

Romské ženy ve svém interview uvedly, že nejen ony samotné, ale i jejich kamarádi apod., mají negativní zkušenosti, z hlediska přístupu ze strany „úředních-administrativních“ pracovníků. Většinou se jedná o rozlišování klientů z majoritní společnosti s klientem/kou romského etnika. Podle mého názoru by měl jakákoliv pracovník brát zřetel na odlišné hodnoty klienta či klientky, přizpůsobovat například komunikaci apod. Především by měly být opatrnější z hlediska předsudků a činit tak preventivně vůči diskriminačnímu obviňování. Jak uvádí Navrátil (2003), sociální pracovníci by měli mít nehodnotící přístup ke všem svým klientům. Příslušnost k majoritní populaci musí ve své práci potlačit a také se oprostít od předsudků, které jsou pro minoritu typické (Navrátil, 2003). V neposlední řadě, v případě romských žen by měl být přístup sociální práce uzpůsoben dvojnásobné diskriminaci, které jsou právě romské ženy v české společnosti vystavovány. To znamená – ano, pracovat s nimi na základě jako příslušnic romské menšiny. Avšak je důležité u nich zároveň nezapomínat, že jsou stále diskriminovány z hlediska genderu. Právě tato skutečnost je podle výsledků opomíjena.

Podle sociálního pracovníka jsou prý nejčastější klientelou romští muži. To zdůvodňuje tím, že jsou romské ženy povinné celodenně pečovat o domácnost a řešitelem je proto jejich partner. S tímto jsou v rozporu slova Janebové (2006), která uvádí, že právě Romky jsou v sociální práci nejčastějšími klientkami. Toto zdůvodňuje tak, že romské ženy patří například ke skupinám, které nejvíce ohrožuje nezaměstnanost. Mají také menší vzdělání, v brzkém věku začínají pečovat nejprve o sourozence, poté o vlastní rodinu a děti, proto bývají obvykle tak často marginalizované, exkludované a kumulují se u nich různé sociální problémy (Janebová, 2006).

f) Emancipace:

Ve výsledcích se v neposlední řadě pojednává o emancipaci romských žen, přičemž prý příliš rychlá emancipace u těchto žen, může mít spíše negativní následky. Pokud chce romská žena usilovat o určitou emancipaci, a její rodina toto odmítá, je zde riziko zatracení ze strany její rodiny. Samková (2011) má k tomuto vysvětlení - jediným důvodem pro vyloučení z komunity, je porušení tradičních romských hodnot. Rovněž Janebová (2006) pojednává o příliš rychlé emancipaci romské ženy jako riziku, že pokud je Romka příliš rychle „vytržena“ z kulturního kontextu, její rodina není schopna tuto skutečnost adaptovat a tak ji zatratí (Janebová, 2006).

Závěrem bych chtěla ještě dodat, že podle výsledků k emancipaci romských žen prozatím nedošlo, respektive řečeno není tolik zájemkyň, aby se toto úspěšně podařilo. Domnívám se, že odloučenost emancipované romské ženy od její komunity, by se stalo v jejím novém životě zároveň novým základním problémem. Proto je zapotřebí pracovat vždy s celou romskou komunitou, nikoliv pouze s individuálním jedincem.

Odpovědi na výzkumné otázky

Je opravdu znát, že v kontextu romské kultury došlo vlivem asimilační politiky 20. století ke změně některých tradičních hodnot (Parrot, 2009). V mnoha romských rodinách došlo následkem toho ke změně v postavení jednotlivých členů, především tedy romské ženy. Pro ni to znamenalo především určité pozitivní změny v jejím postavení. Již se začíná stávat bytostí, která není tak podřadná a druhotná jako romský muž. Přísná pravidla pro život v romské rodině se postupně zmírňovala (Davidová, 2004) a myslím, že i nadále zmírňují, i když jen nepatrně. Mnohé romské ženy začínají postupně získávat určité vzdělání (můžeme za úspěch považovat i odborná učiliště, ačkoliv nejsou často dokončena. Nebo za úspěch stejně tak můžeme považovat pouhý zájem o vzdělání), neboť do té doby byly většinou zcela negramotné.

V případě, kdy děti Romek navštěvují školní zařízení, jsou romské ženy začleňovány do pracovního procesu, takže na tradiční vedení domácnosti spojené s péčí o domácnost již nemají tolik času a často vypomáhá partner. Pod vlivem těchto změn začínají tedy předávat některé úkoly spjaté s životem svým partnerům. Tím sice došlo

k tomu, že se tradiční život v romské rodině začal zcela měnit, ale i nadále zůstává mužské očekávání, že romská žena je plně odpovědná za chod domácnosti a výchovu dětí.

Výše jsem se zmínila o vzdělání. Nicméně jedním z genderovým aspektů zůstává stále z větší části skutečnost, že romské ženy se i nadále dlouhodobě potýkají s nízkou úrovní vzdělání a kvalifikace. To se odráží při žádání o zaměstnání. Časté neúspěchy způsobené především z odmítání ze strany zaměstnavatelů kvůli předsudkům a dlouhodobá nezaměstnanost pak vedou ke ztrátě motivace, případně pracovních návyků.

Nesmíme však opomenout fakt, že nezaměstnanost romských žen je způsobena tím, že čelí mnohonásobné diskriminaci. Romské ženy jsou totiž znevýhodněné hned dvakrát, jednak jako ženy ve společnosti, jednak jako Romky. S diskriminací se setkávají i v samotné romské komunitě, jež je v mnoha ohledech i nadále tradičně vysoce patriarchální. Respektive lze říci, že romská žena je zařazena jako „sektor domácí“ a romský muž jako „sektor veřejný“, který podle výsledků často zajišťuje rodinu ekonomicky.

Romky, jako klientky pocítují diskriminaci i, nazvěme ji v „přímé“ sociální práci. Většinou se nejedná o problematiku, že je žena, tedy z pohledu gender, nýbrž že je romské etnicity. Romské ženy pocítují vůči svému romství negativní a opovrhující chování. Můžeme tedy nechat otevřenou otázku, zda si pracovníci či pracovnice v pomáhajících profesích uvědomují fakt, že by měl být přístup sociální práce uzpůsoben dvojnásobné diskriminaci, které jsou právě romské ženy v české společnosti vystavovány. Tedy pracovat s nimi nejen na základě jako příslušnic romské menšiny, nýbrž i z hlediska genderu. Vše výše zmíněné lze zobecnit tak, že jsem tímto odpověděla na jednu z výzkumných otázek: „Jak Romky, klientky, vnímají intervence sociální práce ve vztahu ke svému ženství?“ Skutečností však zůstává, že se jedná o problematiku velmi rozsáhlou a lze ji pojmut z mnoha různých úhlů pohledu.

Druhou výzkumnou otázkou bylo: „Jak reflektují sociální pracovníci/ce práci s Romkami jako klientkami?“ Jisté je, že přístup sociálních pracovníků/nic je založen na individuálním přístupu ke klientovi. Pracovníci tedy splňují a dodržují určité zásady

a požadavky pro profesionální práci s příslušníky romského etnika. Opět se zde tedy potvrzuje, že jsou si vědomi etnické diskriminace, avšak je opomíjen gender.

Nicméně polemizovali o určitém zlepšení postavení romské ženy v rodině a možná lze vyvodit, že i ve společnosti. Důvodem této skutečnosti, je také však současná ekonomická situace, která nutí některé příslušníky romské etnicity k velmi rychlé adaptaci na současnou situaci.

Možnosti zkreslení

V této části bych se chtěla zaměřit na možná zkreslení, které by nějakým způsobem mohly výzkum ovlivnit.

Může být pravděpodobné, že výpovědi nemusí být zcela upřímné. V určitých fázích volného vyprávění, se informant či informantky mohli obávat pocitu méněcennosti či strachu z negativních následků, a proto svoji odpověď upravili, popř. neuvedli.

Také se mohlo stát, že mi informant/ky chtěli vyhovět. Tedy, že ve výkladu se mohli objevovat fráze, jež bych si podle nich přála slyšet.

Rovněž je možné zkreslení při výběru základního výzkumného souboru. Jelikož romské ženy pro výzkum byly vybrány především na základě doporučení pracovníka ze SaSM – DDM ČB, jak uvádím v metodice, podvědomě mohl předpokládat, že mnou požadovaný úkol – tedy otázka k volnému vyprávění, tyto informantky zcela správně pochopí, přizpůsobí se mým požadavkům a zároveň budou ochotny zúčastnit se mého výzkumu. Proto mohou být výsledky z uvedeného důvodu částečně zkreslené.

V neposlední řadě může být zkreslením výsledků skutečnost, že sociální pracovník vybrán pro výzkum je příslušníkem romské menšiny a zná velmi dobře romská specifika, tradice a hodnoty. Proto mohl svoje vyprávění přizpůsobit pouze na základě romských tradic a zvyků.

Na závěr celé diskuze bych chtěla upozornit, že veškeré výsledky, jež vyplývají z tohoto výzkumu nelze generalizovat na celou populaci Romů.

6 Závěr

Závěrem této celé práce chci v první řadě především upozornit, že daná problematika je značně přehlížena a nevěnuje se jí dostatek potřebného prostoru. Touto prací se snažím na zmiňované problémy v oblasti genderových aspektů vyskytující se nejen v sociální práci poukázat a reflektovat je.

Cílem diplomové práce bylo analyzovat genderové charakteristiky v sociální práci s romskou ženou.

Z výsledků výzkumu vyplynulo, že v postavení romské ženy v rodině, dochází postupně k jistým pozitivním změnám. Postupně se stává bytostí, jež není tak podřadná a druhotná jako romský muž. Přísná pravidla pro život v romské rodině se postupně zmírňují. Více se podílí na rozhodování v rámci rodiny a rozhodují o svých právech. Nicméně jedním z genderových aspektů zůstává stále z větší části skutečnost, že romské ženy se i nadále dlouhodobě potýkají s nízkou úrovní vzdělání a kvalifikace. To se odráží při žádání o zaměstnání. Časté neúspěchy způsobené především z odmítání ze strany zaměstnavatelů kvůli předsudkům a dlouhodobá nezaměstnanost pak vedou ke ztrátě motivace, případně pracovních návyků.

Romské ženy pociťují vůči svému romství negativní a opovrhující chování, ať už například při hledání zaměstnání nebo ze strany státních institucí, např. při žádání o sociální dávky.

V případě sociální práce je k romským klientkám přistupováno ze strany sociálních pracovníků/ic pouze z hlediska příslušnic národnostní menšiny. Avšak je opomíjen přístup z hlediska genderu.

Můžeme tedy nechat otevřenou otázku, zda si pracovníci či pracovnice v pomáhajících profesích uvědomují fakt, že by měl být přístup sociální práce uzpůsoben dvojnásobné diskriminaci, které jsou právě romské ženy v české společnosti vystavovány. Tedy pracovat s nimi nejen na základě jako příslušnic romské menšiny, nýbrž i z hlediska genderu.

Na základě závěru, jenž z výzkumu vyplynul, navrhuji následující hypotézu:

H 1: „*Sociální práce přikládá u romských klientek větší význam etnicitě než genderu.*“

Přínosem této práce je přispět k pochopení celkové situace romských žen a překážek, které brání jejich emancipaci. Výsledky získané výzkumem by rovněž mohly přispět k pochopení sociální práce s romskou ženou a případně romskou minoritou obecně. V neposlední řadě mohou sloužit pro evaluaci přístupu sociální práce s romskými ženami.

7 Seznam použitých zdrojů

1. *Aktuality zmocněnkyně vlády pro lidská práva: Seminář Romské ženy 18. října 2012 ve Strakově akademii.* [online]. Vláda ČR (c) 2009-2013. [cit. 20-02-2013]. Dostupné z: <<http://www.vlada.cz/cz/ppov/zmocnenec-vlady-pro-lidska-prava/aktuality/seminar-romske-zeny-18--rijna-2012-ve-strakove-akademii-99993/>>.
2. *Analyza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti.* [online]. srpen 2006. [cit. 20-02-2013]. Dostupné z: <http://www.gac.cz/userfiles/File/nase_prace_vystupy/GAC_MAPA_analyza_SVL_aAK_CJ.pdf?langSEO=documents&parentSEO=nase_prace_vystupy&midSEO=GAC_MAPA_analyza_SVL_aAK_CJ.pdf>.
3. ASKLÖF, Cecilia, Birgitta HEDMAN a Helena Rtrandberg, et al. *Příručka na cestu k rovnosti žen a mužů.* Praha: MPSV, 2003. 58 s. ISBN neuvedeno.
4. BALABÁNOVÁ, Helena. *Neznámí Romové, pracovní materiál pro sociální pracovníky.* Nепublikováno. Ostrava: 2003. [online]. [cit. 20-02-2013]. Dostupné z: <<http://teplice.sdb.cz/res/data/131/015085.doc>>.
5. BALVÍN, Jaroslav. *Filozofie výchovy a metody výuky romského žáka.* 1. vyd. Praha: Radix, 2008. 256 s. ISBN 978-80-86031-83-5.
6. BLÁHOVÁ, Vendula. Schütze: *Místo narativního interview v metodologii sociálních věd.* [online]. E-polis.cz, 26. duben 2010. [cit. 08-03-2013]. Dostupné z: <<http://www.e-polis.cz/recenze-knih/484-schutze-misto-narativniho-interview-v-metodologii-socialnich-ved.html>>. ISSN 1801-1438.
7. BOCK, Gisela. *Ženy v evropských dějinách od středověku do současnosti.* 1. vyd. Praha: NLN, 2007. 381 s. ISBN 978-80-7106-494-7.
8. BRAUN, Christina und Inge STEPHAN, et al. *Gender@Wissen. Ein Handbuch der Gender-Theorien.* 2. Auflage. Köln: Böhlau, 2009. 397 s. ISBN 978-3-8252-2584-1.
9. BRAUN, Christina und Inge STEPHAN. *Gender studien. Eine Einführung.* Weimar: J. B. Metzler, 2000. 395 s. ISBN 3-476-01636-6.

10. BUDILOVÁ, Lenka a Marek JAKOUBEK, et al. *Cikánská rodina a příbuzenství*. 1. vyd. Ústí nad Labem: Dryada, 2007. 208 s. ISBN 978-80-87025-11-6.
11. ČERMÁK, Jindřich. *Postavení ženy ve společnosti se zaměřením na Českou republiku*. [online]. E-polis.cz, 10. listopad 2003. [cit. 13-02-2013]. Dostupné z: <<http://www.e-polis.cz/nezarazene-clanky/33-postaveni-zeny-ve-spolecnosti-se-zamerenim-na-ceskou-republiku.html>> ISSN 1801-1438.
12. DAVIDOVÁ, Eva. *Romano drom. Cesty Romů 1945-1990*. 2. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2004. 273 s. ISBN 80-244-0524-5.
13. DOČKAL, Jan. *Člověk v současném světě: Než začneme studovat sociální práci*. Středokluky: Zdeněk Susa, 2008. 158 s. ISBN 978-80-86057-53-8.
14. DOWNS, Laura Lee. *Writing gender history*. 2. vyd. London: Bloomsbury, 2010. 256 s. ISBN 978-0-340-97516-9.
15. ENNENOVÁ, Edith. *Ženy ve středověku*. 1. vyd. Praha: Argo, 2001. 338 s. ISBN 80-7203-369-7.
16. FORMÁNKOVÁ, Lenka a Alena KŘÍŽKOVÁ. Odras nejistot, znevýhodnění a marginalizace na trhu práce v biografických výpovědích žen s nízkým vzděláním. In: *Gender, rovné příležitosti, výzkum*. 2010, roč. 12, č. 2, s. 13. ISSN 1213-0028.
17. FREEMAN, Charles. *Řekové*. 1. vyd. Praha: Knižní klub, 1996. 46 s. ISBN 80-7176-368-3.
18. FRONEK, Josef. *Velký anglicko-český slovník*. Praha: Leda, 2006. 1736 s. ISBN 80-7335-022-X.
19. GULOVÁ, L., J. NĚMEC a E. ŠTĚPAŘOVÁ. Budme rádi, že máte chytré ženy, aneb romská žena v zrcadle vyprávění. In: HAŠKOVÁ, Hana, Alena KŘÍŽKOVÁ a Marcela LINKOVÁ. *Mnohohlasem. Vyjednávání ženských prostorů po roce 1989*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, 2006. 331 s. ISBN 80-7330-101-6.
20. HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. 1. vyd. Praha: Portál, 2005. 408 s. ISBN 80-7367-040-2.
21. HÜBSCHMANNOVA, Milena, et al. *Romové v České republice (1945-1998)*. Praha: Socioklub, 2007, s. 102 – 106. ISBN 80-902260-7-8.

22. JAKOUBEK, Marek. *Romové – konec (ne)jednoho mýtu*. 1. vyd. Praha: Ermat, 2004. 317s. ISBN 80-86140-21-0.
23. JAKOUBEK, Marek a Tomáš HIRT. *Romové: kulturologické etudy: (etnopolitika, příbuzenství a sociální organizace)*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2004. 383 s. ISBN 80-86473-83-X.
24. JANDOUREK, Jan. *Průvodce sociologií*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Grada, 2008. 208 s. ISBN 978-80-247-2397-6.
25. JANEBOVÁ, Radka. Moc a autorita: genderové hledisko. In: JANEBOVÁ, Radka, Miroslav KAPPL a Martin SMUTEK. *Sociální práce mezi pomocí a kontrolou: zborník z konference IV. Hradecké dny sociální práce: Hradec Králové 12. - 13. 10. 2007*. 1. vyd. Hradec Králové: Gaudeamus, 2008. 374 s. ISBN 978-80-7041-118-6.
26. JANEBOVÁ, Radka. Úvahy nad genderovým tichem aneb Je gender relevantní kategorií v sociální práci? In: *Sociální práce: odborná revue pro sociální práci*. 2008, roč. 2008, č. 2, s. 90-105. ISSN 1213-6204.
27. JANEBOVÁ, Radka a Lucie ČERNÁ. Konstrukce žen - klientek a mužů - klientů v praxi sociální práce. In: *Gender, Rovné příležitosti, Výzkum*. [online]. 2008, roč. 8, č. 2, s. 37 – 45 [cit. 12-02-2013]. Dostupné z: <http://www.genderonline.cz/uploads/2f40071a36969527ce9626090b9a65b421df8933_konstrukce-zen-klientek-a-muzu-klientu.pdf>. ISSN 1213-0028.
28. JANEBOVÁ, Radka a Libor MUSIL. Mýty o roli sociálních pracovníků a pracovníc. In: Role sociálního pracovníka. *Sociální práce/Sociálna práca*, Brno: ASVSP, 2007, roč. 2007, č. 1, s. 50-61. ISSN 1213-624.
29. JANEBOVÁ, Radka. Feministické perspektivy v praxi sociální práce. In: *Gender, Rovné příležitosti, Výzkum*. [online]. 2006, roč. 7, č. 2 [cit. 12-02-2013]. Dostupné z: <http://www.genderonline.cz/uploads/cc9f6b8d415d8092557851bc12e8154b880c90c9_feministicke-perspektivy-v-praxi-socialni-prace.pdf>. ISSN 1213-0028.

30. JANOUŠKOVÁ, Klára a Dana NEDĚLNÍKOVÁ. *Profesní dovednosti terénních pracovníků, sborník studijních textů*. 1. vyd. Ostravská univerzita: Zdravotně sociální fakulta – katedra sociální práce, 2008. 550 s. ISBN 978-80-7368-503-4.
31. KAHOUN, Vilém, Lucie KOZLOVÁ a Valérie TÓTHOVÁ. *Sociální práce*. Praha: 2003, Triton. 336 s. ISBN 80-7254-138-2.
32. KAJANOVÁ, Alena, David URBAN, Eva DAVIDOVÁ, et al. *Sociální práce s etnickými a menšinovými skupinami: Etnické, marginální a rizikové skupiny*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Zdravotně sociální fakulta, 2009. 104 s. ISBN 978-80-7394-181-9.
33. KAJANOVÁ, Alena, David URBAN, Veronika KUBELOVÁ, et al. *Změna tradičního postavení romské ženy v romské rodině a české společnosti*. Zdravotnictví a sociální práce, 2009, no. 3 - 4, 70 - 74 s. ISSN 1336-9326
34. KALEJA, Martin a Jan KNEJP, et. al. *Mluvme o Romech. Aven vakeras pal a Roma*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2009. 199 s. ISBN 978-80-7368-708-3.
35. KALNICKÁ, Zdeňka. *Filozofie a feminismus*. 1.vyd. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2010. 152 s. ISBN 978-80-7368-856-1.
36. KALNICKÁ, Zdeňka. *Úvod do gender studies. Otázky rodové identity*. 1. vyd. Opava: Slezská univerzita, 2009. 119 s. ISBN 978-80-7248-528-4.
37. KARSTEN, Hartmut. *Ženy - muži. Genderové role, jejich původ a vývoj*. 1. vyd. Praha: Portál, 2006. 184 s. ISBN 80-7367-145-X.
38. KAŠPAROVÁ, Vendula. *Etická dilemata v sociální práci s romskými klienty*. Diplomová práce, Urban, D., České Budějovice: TF JU, 2012.
39. KAVKOVÁ, Jana Smiggels. *Ženy v politice: I nadále v pozici znevýhodněné menšiny*. 4- 9 s. In: *Prosazování genderové rovnosti: vybraná témata*. Havlíčkův Brod: Česká ženská lobby, 2009. ISBN neuvedeno.
40. KOLDINSKÁ, Kristina. *Gender a sociální právo. Rovnost mezi muži a ženami v sociálněprávních souvislostech*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 2010. 240 s. ISBN 978-80-7400-343-1.
41. KRÁLÍKOVÁ, Alena. *Porušování lidských práv*. Praha: Gender studies, 2006. ISBN neuvedeno.

42. KŘÍŽKOVÁ, Alena a Zdeněk SLOBODA. *Sociologické studie. Genderová segregace českého trhu práce. Kvantitativní a kvalitativní obraz*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2009. 115 s. ISBN 978-80-7330-165-1.
43. KULHÁNKOVÁ, Renata. *Postavení žen v romské komunitě*. Diplomová práce, Svobodová, M., České Budějovice: TF JU, 2010.
44. LÁZNIČKOVÁ, I. Tradiční rodinné vztahy, obřady a obyčeje. In: ŠULEŘ, P. et al. *Romové O Roma, tradice a současnost-Angoder the akának*. Brno: Moravské zemské muzeum/Svan, Muzeum zemské kultury v Brně, 1999. s. 53-56. ISBN 80-85956-144.
45. LINKOVÁ, Marcela. Co si neuděláš, to nemáš, aneb ženský aktivismus, produkce znalosti a gender. In: HAŠKOVÁ, Hana, Alena KŘÍŽKOVÁ a Marcela LINKOVÁ. 2. vyd. *Mnohohlasem. Vyjednávání ženských prostorů po roce 1989*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, 2006. 331 s. ISBN 80-7330-101-6.
46. LIPPA, A. Richard. *Pohlaví, příroda a výchova*. 1. vyd. Praha: Academia, 2009. 432 s. ISBN 978-80-200-1719-2.
47. Manušňija - program na podporu zaměstnávání romských žen. In: *Slovo 21*. [online]. Copyright © 2013 Slovo 21, o. s. [cit. 8-04-2013]. Dostupné z: <http://www.slovo21.cz/nove/index.php?option=com_content&view=article&id=54:manujija-program-na-podporu-zamstnavani-romskych-en&catid=35:romske-projekty&Itemid=37&lang=cs>.
48. MASTNÁ, Lucie. Specifika sociální práce s osobami z různých etnických menšin. In: GOJOVÁ, Alice. et al. *Sborník studijních textů pro sociální kurátory*. 1.vyd. Ostrava: Ostravská univerzita, 2009. 560 s. ISBN 978-80-7368-627-7.
49. MATOUŠEK, Oldřich. *Slovník sociální práce*. 1. vyd. Praha: Portál, 2003. 288 s. ISBN 80-7178-549-0.
50. MIOVSKÝ, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2006. ISBN 80-247-1362-4.
51. MUSIL, Libor a Pavel NAVRÁTIL. Přístupy k práci s menšinami. 267 – 293 s. In: MATOUŠEK, Oldřich. et al. *Základy sociální práce*. 2. vyd. Praha: Portál, 2007. 312 s. ISBN 978-80-7367-331-4.

52. MUSIL, Libor. Změna klienta a změna prostředí. In: Romové v české společnosti. *Sociální práce/Sociálna práca*, Brno: ASVSP, roč. 2002, č. 2, s. 73-86. ISSN 1213-624.
53. NAVRÁTIL, Pavel, et al. *Romové v české společnosti*. 1. vyd. Praha: Portál, 2003. 224 s. ISBN 80-7178-741-8.
54. NAVRÁTIL, Pavel. Vybrané teorie sociální práce. In: MATOUŠEK, Oldřich, et al. *Základy sociální práce*. 1. vyd. Praha: Portál, 2001. 309 S. ISBN 80-7178-473-7.
55. NETTING, F. Ellen, et al. *Social work macro practice*. 5. Edition Boston: Allyn & Bacon, 2012. 414 s. ISBN 978-0-205-83878-3.
56. NEUMANN, S. Kostka. *Žena přírodní*. 1., 2., 3., 4. část. Praha: Knižní klub, 2000. 1077 s. ISBN 80-242-0249-2.
57. NIEDRLE, Petr. Zadlužení, sociální dávky a sociální práce. In: *Romové ve městě*. Praha: Socioklub, 2002. 143 s. ISBN 80-86484-01-7.
58. OAKLEYOVÁ, Ann. *Pohlaví, gender a společnost*. 1. vyd. Praha: Portál, 2000. 176 s. ISBN 80-7178-403-6.
59. OATES-INDRUCHOVÁ, Libora, et al. *Ženská literární tradice a hledání identit*. Praha: Slon, 2007. 409 s. ISBN 978-80-86429-69-4.
60. POLIŠENSKÝ, Josef a Sylvia OSTROVSKÁ. *Ženy v dějinách lidstva*. 1. vyd. Praha: Jan Krigl, 2000. 241 s. ISBN 80-902045-5-4.
61. PARROT, L. Values and Ethics in Social Work Praktice. In: MACHULOVÁ, H. a T. MACHULA. Nedostatečná definice pojmu „hodnota“ jako zásadní problém etiky sociální práce. *Sociální práce*. 2009. roč. 9, č. 1, s. 97-104. ISSN 1212-6204.
62. *Profesní dovednosti terénních pracovníků, sborník studijních textů*. Ostravská univerzita: Zdravotně sociální fakulta – katedra sociální práce, 2008.
63. PULKRÁBKOVÁ, Kateřina. Rámování reprezentace romských žen v české společnosti. In: *Sociologický webzin*. [online]. 2009, č. 11. [cit. 23-02-2013]. Dostupné z: http://www.socioweb.cz/upl/editorial/download/176_socioweb_11_09.pdf. ISSN 1214-1720.

64. Romská rodina. In: *Romové v české republice*, 2000. [online]. Copyright © Český rozhlas / Czech Radio, 1997-2013. [cit. 21-02-2013]. Dostupné z: <<http://romove.radio.cz/cz/clanek/18387>>.
65. RYBOVÁ, Zdeňka. *Po potratu: neměla jsem čas na rozmyšlenou*. 2010. [online]. © Po potratu 2010. [cit. 14-04-2013]. Dostupné z: <<http://www.popotratu.cz/?q=node/29>>.
66. ŘÍČAN, Pavel. *S Romy žít budeme – jde o to jak*. 2.vyd. Praha: Portál, 2000. 142s. ISBN 80-7178- 410-9.
67. SAMKOVÁ, A. Klára. *Romská otázka: psychologické důvody sociálního vyloučení Romů*. 1. vyd. Praha: Blinkr, 2011. 95 s. ISBN 978-80-87579-03-9.
68. SCOURFIELD, Judithanne B. *Placing gender in social work: the local and national dimensions of gender relations*. Social Work Education. 2006, vol. 25 No. 7, s. 665–679. ISSN 1470-1227.
69. SCHURINGA, Leida. *Komunitní práce a inkluze Romů*. Ostrava: Radovan Goj, 2007. 178 s. ISBN neuvedeno.
70. SCHÜTZE, Fritz. Narativní interview ve studiích interakčního pole. In: *Biograf*, 1999, vol. 20, s. 33-51. ISSN 1211-5770.
71. STEWART, Michael. *Čas cikánů*. 1.vyd. Brno: Barrister & Principál, 2005. 275s. ISBN 80-7364-017-1.
72. Stručná historie feminismu. In: *Gender studies. Feminismus.cz. – o ženách, mužích, feminismu a gender studies*. [online]. Gender Studies o.p.s; © 2003 [cit. 14-02-2013]. Dostupné z: <<http://www.feminismus.cz/historie.shtml>>.
73. ŠIKLOVÁ, Jiřina. Romové a nevládní, neziskové romské a pro romské občanské organizace přispívající k integraci tohoto etnika. In: *Romové v České republice. Sešity pro sociální politiku*. Praha: Socioklub, 1999. s. 275 – 289.
74. ŠIŠKOVÁ, Tatjana. *Menšiny a migranti v České republice*. Praha: Portál, 2009. 188 s. ISBN 80-7178-648-9.
75. TICHÁČKOVÁ, Tereza. *Jaké bylo postavení žen ve středověku?* 2011. In: TOPZINE.CZ. [online]. © Copyright 2009 - 2013 CzechNetMedia, s.r.o.

- Topzine.cz. [cit. 14-02-2013]. Dostupné z: <<http://www.topzine.cz/jake-bylo-postaveni-zen-ve-stredoveku>>. ISSN 1803-9235.
76. TŮMA, Radek. *Od první augusty k císařovněm 5. století, sociální postavení žen ve starověku*. [online]. Copyright © 2004, ANTIKA. 2005. [cit. 13-02-2013]. Dostupné z: <<http://antika.avonet.cz/article.php?ID=2056>>.
  77. TURKOVÁ, Kateřina. Gitanka mezi tradicí a současností. Postavení ženy ve vybraných komunitách katalánských Gitanos ve francouzském Perpignanu a okolí. In: *Romano Džaniben*, 2008, č. 1-2, s. 70.
  78. UNUCKOVÁ, M. *Žijí mezi námi. Historie a současnost Romů*. Karviná: Občanské sdružení „Sdružení Romů severní Moravy“, 2007. ISBN 978-80-239-9286-1.
  79. VALDROVÁ, Jana. *Gender a společnost. Vysokoškolské učebnice pro nesociologické směry magisterských a bakalářských studií*. 1. vyd. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Pedagogická fakulta, 2006. 236 s. ISBN 80-7044-808-3.
  80. VESELÁ, Lenka. Dlouhé devatenácté století moderní ženy. 2005. In: *Gender, Rovné příležitosti, Výzkum*. [online]. 2006, roč. 7, č. 1, s. 48 – 51. [cit. 14-02-2013]. Dostupné z: <http://www.genderonline.cz/uploads/825f654de40161cc80a26a86b4f29f9ff613839f_dlouhe-19-stoleti-moderni-evropske-zeny.pdf>. ISSN 1213-0028.
  81. WIESNER, Merry. E., *Women and gender in early modern Europe*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. ISBN 0-521-77822-0.
  82. ZÁBRODSKÁ, Kateřina. *Variace na gender: Poststrukturalismus, diskursivní analýza a genderová identita*. 1. vyd. Praha: Academia, 2009. 198 s. ISBN 978-80-200-1752-9.
  83. ŽIGOVÁ, Anna, et al. Nejstarší sestra a její postavení v tradiční romské rodině. *Romano Džaniben*, 1996, roč. 3., č. 1-2, s. 70.
  84. ŽLNAYOVÁ, Edita, et al. Postavenie a úloha ženy - matky a muža - otca v rómskej rodine. *Romano Džaniben*. 1996, roč. 3., č. 1., s. 29.